

Zielnik *Ziola lecznicze...* Michała Fedorowskiego jako dokumentacja badań etnograficznych

Michał Fedorowski's *Medicinal herbs...* herbarium
as documentation of ethnographic studies

Maja Graniszewska*, Hanna Leśniewska, Halina Galera

Uniwersytet Warszawski, Wydział Biologii, Centrum Nauk Biologiczno-Chemicznych,
ul. Żwirki i Wigury 101, 02-089 Warszawa

* e-mail: mgraniszewska@biol.uw.edu.pl

ABSTRACT. The work entitled: *Medicinal herbs and herbs used in witchcraft by Lithuanians living near Volkowysk and Slonim* is a manuscript accompanied by dried plant specimens. The author, Polish ethnographer Michal Fedorowski (vel Federowski, 1853-1923), documented 19th century folk medicine in the territory of present day Belarus.

The first two volumes of this work are dated 1882-1883 and were found in the herbarium of the Faculty of Biology, University of Warsaw in 2012. This article includes: the content of two volumes of *Medicinal herbs...* as a source document, photos of the dried plant specimens attached to the manuscripts, a description of the herbaria and their history, a description of the conservation which was conducted in 2015, and our research paper.

These two volumes by Fedorowski include 108 herbarium specimens. Thanks to this it was possible to identify the plant species described by Fedorowski, even when he used folk names. The scientific names identified from *Medicinal herbs...* were compared with the scientific names included in the first volume of Fedorowski's monograph on Lithuanian Rus. A hypothesis was formulated explaining the differences which resulted from this comparison

Key words: 19th century manuscript, folk medicine, herbal medicine, medicinal herbs, superstition, magic, Belorussia, ethnography, ethnobotany

Wstęp

W 2012 roku w trakcie porządkowania zbiorów archiwalnych zgromadzonych w Zielniku Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego, natrafiłyśmy na nieopracowane materiały etnografa Michała Fedorowskiego¹ (1853-1923). Najważniejszą częścią znaleziska są zielniki formatu A3, zebrane w 14 zeszytów:

- dwa powstałe w 1882 i 1883 roku zeszyty (zeszyt 1. i zeszyt 2.), noszące tytuł *Ziola lecznicze używane przez lud litewski w okolicach Wołkowyska i Slonima, z dodatkiem roślin w gusłach i czarach zastosowanie mających* (Archiwum WA, sygn. 2 i sygn. 3) – w niniejszej publikacji materiały te będą określane nazwą *Ziola lecznicze...* (Aneksy 1-4);
- jeden zeszyt z 1883 roku, zatytułowany *Rośliny użyteczne u ludu litewskiego z okolic Slonima, Wołkowyska i Prużanny. Zeszyt I* (Archiwum WA, sygn. 1);

¹ Fedorowski w późniejszych latach swojego życia zdecydował się na zmianę pisowni swojego nazwiska na Federowski.

- jeden zeszyt pt. *Zielnik Litewski. Zbiór roślin z okolic Wołkowyska i Słonima z oznaczeniem nazw jakie im lud nadaje. Zeszyt I* (Archiwum WA, sygn. 4). W odróżnieniu od wymienionych wyżej dzieł, zeszyt ten nie zawiera informacji o dacie i miejscu jego powstania, ani żadnych opisów dotyczących roślin, a jedynie okazy zielnikowe wraz z nazwami ludowymi;
- dziesięć niezatytułowanych zeszytów (Archiwum WA, sygn. 6), które podobnie jak *Zielnik Litewski* zawierają jedynie okazy roślin wraz z nazwami ludowymi, ale wykonano je na papierze gorszej jakości i nie oprawiono w twarde okładki. Zeszyty te sprawiają wrażenie czysto technicznej dokumentacji zielnikowej, bez elementów estetyki, charakterystycznych dla wcześniejszych zielników Fedorowskiego. W niniejszej pracy będą one określane jako „dodatkowa dokumentacja zielnikowa”.

Prócz wymienionych zielników, w odnalezionych materiałach znajdował się brudnopis terenowy Fedorowskiego wraz z dwoma listami (Archiwum WA, sygn. 5) pisanymi przez niego do botanika z Krakowa Józefa Rostafińskiego (1850-1928).

Zeszyt pt. *Rośliny użyteczne...* został przez nas opracowany jako pierwszy (Graniszewska et al. 2013, Łuczaj et al. 2013). Sylwetkę autora odnalezionych przez nas zbiorów zielnikowych przybliżyliśmy w poprzedniej publikacji (Graniszewska et al. 2013).

W niniejszej pracy przedstawiamy zeszyty, od których Fedorowski najprawdopodobniej rozpoczął swoją herbarystyczną przygodę. Są to *Zioła lecznicze...*, poświęcone roślinom wykorzystywanym w celach medycznych i magicznych przez mieszkańców dawnych wschodnich kresów Rzeczypospolitej. Treści zawarte w tych zeszytach autor opublikował w pierwszym tomie monografii Rusi Litewskiej pt. *Lud Białoruski...* (Fedorowski 1897), dokonując pewnych zmian i uzupełnień. Tam też napisał, czym się kierował rozpoczynając swoje wieloletnie badania (Fedorowski 1897: IX)

Gdy mnie w roku 1877 opatrzność usadowiła na Rusi Litewskiej, przekonawszy się, że dla badań etnologicznych trudno o wdzięczniejsze niż tutaj pole, postawiłem sobie za cel główny opracowanie wszechstronnej monografii tej prowincji na podstawie materiałów zaczerpniętych u samego źródła. Staralem się tedy przedewszystkiem dokładnie poznać język ludu i wówczas dopiero przystąpiłem do tej pracy. Jako ziemianin, miałem sposobność zżyć się z ludem, poznać jego widnokreśli umysłowe i etyczne, zbadać jego najskrytsze tajniki myśli, oraz zauważyć wszystkie jego odrębności plemienne, a to tem łatwiej, że się one mnie przybyszowi z drugiego krańca ojczyzny, od razu rzuciły w oczy.

Niniejsza publikacja ma na celu:

- a) udostępnienie oryginalnego tekstu *Ziół leczniczych...* autorstwa Fedorowskiego oraz fotografii okazów zielnikowych zamieszczonych tamże;
- b) porównanie dokonanej przez nas identyfikacji gatunków występujących w *Ziołach leczniczych...*, z oznaczeniami w monografii *Lud Białoruski...* (Fedorowski 1897) oraz wyjaśnienie różnic między nimi;
- c) przedstawienie zielników *Zioła lecznicze...* jako wzorcowej dokumentacji badań etnograficznych.

Geneza rękopisu i jego losy

Zeszyt 1. *Zioła lecznicze...* powstał w majątku ziemskim Studerowszczyzna, znajdującym się niedaleko Baranowicz (obecnie Białoruś), prawdopodobnie w 1882 roku. Data ta nie jest zapisana w zielniku, ale ustaliliśmy ją na podstawie listu, który napisał Fedorowski drugiego września 1883 roku do Józefa Rostafińskiego (Archiwum WA: sygn. 5, list 1):

zeszyt I-y zielnika, wespół z okazami, stanowiącymi zawiązek muzeum etnograficznego, mającego za staraniem znanego badacza ludu p. Zygmunta Glogera powstać w Warszawie, o schyłku roku zeszłego przesłałem do Jeżewa. Gdyby więc

zielnik o którym piszę, okazał się Szanownemu Panu w pracy Jego przydatnym, to proszę o pożyczanie jego, pisać do Jeżewa [...].

W tym samym liście Fedorowski odniósł się do wcześniejszych swoich prac:

w niewydanych dotąd materiałach etnograficznych, których zbieraniem początkowo zajmowałem się w Krakowskim, a potem na Litwie, o ile sobie przypominam, są krótkie podania i legendy o niektórych roślinach, jak niemniej sporo sekretów i zabobonów, odnoszących się do hodowli i użytku roślin.

Autor nie nadmienia o żadnym przygotowanym przez siebie zbiorze roślin sprzed 1882 roku, nie ma też informacji o takim zielniku w opracowaniu nieopublikowanych rękopisów Fedorowskiego (Czurak 1998), dlatego można wnioskować, że *Ziola lecznicze...* były pierwszym zielnikiem, jaki wyszedł spod ręki 29-letniego wówczas etnografa. Rok później, w tym samym majątku ziemskim powstał zeszyt 2. *Ziół leczniczych...*, a także inne herbarze. Przesłane zostały one do Krakowa, do Rostafińskiego, by następnie trafić, tak jak i zeszyt 1. *Ziół leczniczych...* – do prywatnego muzeum Glogera w Jeżewie. Stało się to na prośbę Fedorowskiego, który w liście z 24 grudnia 1883 roku pisał do Rostafińskiego: „upraszam, aby tak w obecnym razie, jako i w przyszłości, wszystkie zielniki nadsyłane na ręce Pańskie, po przejrzeniu i porobieniu potrzebnych notat, raczył Szanowny Pan odsyłać pod adresem: W-ny Z. Gloger p. Tykocin w Jeżewie” (Archiwum WA: sygn. 5). Prośba Fedorowskiego została spełniona, gdyż zeszyt 1. *Ziół leczniczych...* ma uczyniony ręką Glogera dopisek: „Własność muzeum etnograficznego Zygm. Glogera”.

Zielniki Fedorowskiego mogły zmienić lokalizację jeszcze za życia Glogera. Część eksponatów Glogera i Fedorowskiego trafiła do Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie jeszcze przed 1905 rokiem (Leski 1905). Jeżeli jednak zielniki Fedorowskiego znajdowały się w Jeżewie aż do śmierci Glogera w 1910 roku, to na mocy jego testamentu (Bibl. Pub.: sygn.108_IV) mogły zostać włączone wraz z całą kolekcją etnograficzną do zbiorów Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (Kamiński 2011). W *Sprawozdaniu z działalności i obrotu funduszy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za 1910 rok* (1911) zamieszczono informację, że kolekcja z początkiem 1911 roku ma być wydana Muzeum (sprawozdanie z kolejnego roku nie zachowało się). Stamtąd, prawdopodobnie w 1916 roku, zielniki (można się domyślać, że były wśród nich rękopisy Fedorowskiego) zostały przetransportowane do Muzeum Ogrodu Botanicznego UW (Skirgiełło 2001). O ich przekazanie wystąpił zapewne ówczesny dyrektor Ogrodu Botanicznego, Zygmunt Wóycicki, który wcześniej pracował w prywatnej polskiej pracowni botanicznej przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Władze Muzeum przychylnie ustosunkowywały się do tego typu próśb z powodu zbyt małej przestrzeni ekspozycyjnej (Archiwum MNW). Losy zielników mogły być jednak bardziej skomplikowane, gdyż Gloger w testamencie nie zaznaczył, gdzie ma trafić archiwum jezewskie, które składało się w dużej części z darów Fedorowskiego (Bibl. Pub.: sygn.108_IV). Egzekutorzy testamentu wyłączyli archiwum na rzecz sukcesorów, wobec czego Fedorowski w listopadzie 1911 roku postanowił dary swoje z archiwum jezewskiego ofiarować na rzecz Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie. Zanim doszło do przekazania darów, Fedorowski otrzymał zawiadomienie o sprzedaży archiwum. W dniu 19 listopada 1912 roku wystosował więc protest, w którym zażądał wydania swoich manuskryptów na rzecz Biblioteki, zanim archiwum sprzedane zostanie do Krakowa. Jednak 7 stycznia 1913 roku archiwum jezewskie wraz z rękopisami Fedorowskiego zostało wysłane do Muzeum Narodowego w Krakowie, z zaznaczeniem, że mogą mu zostać wydane po przedstawieniu listów udowadniających jego własność (Bibl. Pub.: sygn.108_IV). Nie można więc wykluczyć, że *Ziola lecznicze...* trafiły na Uniwersytet Warszawski poprzez Kraków. Wraz z resztą zbiorów wywiezione przez Niemców w czasie wojny, manuskrypty Fedorowskiego wróciły szczęśliwie do Warszawy i aż do stycznia 2012 roku leżały zapomniane pośród tysiąca innych paczek archiwum Zielnika Wydziału Biologii UW.

Warto także dodać, że w 1886 roku powstał kolejny zeszyt z tej serii – *Ziola lecznicze używane przez lud litewski w okolicach Wołkowyska i Słonima, z dodatkiem roślin w gusłach i czarach zastosowanie mających. Zeszyt III*. Sporządzony on został na dworze w Kosinie koło Wołkowyska, położonym niemal 100 km na zachód od majątku, w którym powstały wcześniejsze zielniki. Losy tego dzieła musiały być odmienne od historii dwóch pierwszych zeszytów *Ziół leczniczych...*, gdyż trafiło ono do Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie jest przechowywane do dziś (BUW, sygn. 445).

Ogólny opis tego zielnika można znaleźć w pracy Czurak (2004). Choć zeszyt 3. *Ziół leczniczych...* nie stanowi obiektu badań przedstawionych w niniejszej pracy, to w celu uzupełnienia dokumentacji zdecydowałyśmy się na opublikowanie zawartych w nim nazw roślin (Aneks 5). W zeszycie 3. Fedorowski umieścił też przypisy odnoszące się do ziół z zeszytu 1. i 2., które to przypisy publikujemy przy wskazanych gatunkach w Aneksie 1 i 2.

Zawartość i stan obecny rękopisu

Zeszyt 1. *Ziół leczniczych...* składa się ze strony tytułowej, czterech stron wstępu, 31 stron z opisami dotyczącymi poszczególnych roślin oraz 14 stron, nazywanych przez autora tablicami, na których nakleił 60 ponumerowanych okazów zielnikowych. W zeszycie tym znajduje się też zapisana ręką Fedorowskiego luźno włożona karta z listą roślin z tego zielnika (z rozróżnieniem nazw pojawiających się w gwarze ludu i gwarze szlachty zagonowej), nosząca tytuł: *Przypisek do zeszytu I-go Ziół leczniczych*. Takiego podziału nie ma w samym tekście – nazwy wymienione są ciągiem lub czasem pojawia się tylko jedna z nich.

Zeszyt 2. *Ziół leczniczych...* składa się ze strony tytułowej, 14 stron z opisami zastosowania poszczególnych gatunków oraz 15 tablic z 48 ponumerowanymi okazami roślin. Dołączona jest do niego kartka, na której Fedorowski wymienił gatunki, jakie planował umieścić w zeszycie 3.

Oba zeszyty są bardzo estetycznie wykonane, a walory zeszytu 2. podnosi dodatkowo bardzo staranny charakter pisma (Fig. 1). Mają ten sam format (40 x 27 cm), są ręcznie szyte i oprawione w kartonowe okładki (ten sam karton użyty został do sporządzenia tablic z zasuszonymi okazami). Można zatem przyjąć, że zeszyty te stanowią komplet, choć pod pewnymi względami różnią się. W zeszycie 1., każdej tablicy z naklejonymi roślinami, towarzyszą wszyte kartki (znacznie mniejsze, w formacie 20 x 16 cm) z opisami przyporządkowanymi odpowiednim gatunkom. Okazy zielnikowe zabezpiecza cienka, przyklejona do tablicy od zewnętrznej krawędzi, bibuła, która uniemożliwia wysypywanie się odłamanych fragmentów roślin, ale zarazem utrudnia oglądanie zielnika. W zeszycie 2. autor zrezygnował z tego rozwiązania. Zmienił też układ dzieła – opisy wszystkich roślin zestawił na początku zeszytu na dużych kartkach (35 x 22 cm). Na szerokim lewym marginesie tych kart umieścił odsyłacze do tablic z okazami zielnikowymi. Zgrupowane na końcu zeszytu tablice zaopatrzył w wystające indeksy boczne (Fig. 1), ułatwiające posługiwanie się zielnikiem. Rozwiązania zastosowane w zeszycie 2. okazały się dla Fedorowskiego zapewne zadowolające, gdyż w ten sam sposób konstruował kolejne zielniki.

Na tablicach Fedorowski umocowywał zazwyczaj kilka roślin (por. Fig. 1, Aneks 3 i 4). W obu zeszytach zastosował ciągłą numerację okazów – od numeru 1 do 107, przy czym numer 60 pojawia się dwukrotnie. Nadany został ostatniemu okazowi w zeszycie 1. i pierwszemu wklejonemu do zeszytu 2. (w dwu opisywanych przez nas zeszytach jest zatem 108 ponumerowanych pozycji). Numer umieszczony przy okazy, powtórzony jest przy opisie każdej rośliny. Dzięki temu związek okazu zielnikowego z opisem rośliny nie budzi wątpliwości. Każdemu numerowi odpowiada z założenia jedna roślina. Wyjątków jest kilka. Raz autor pod jednym numerem zapisał nazwy dwóch roślin (por. Tab. 1 – wiersze 17 i 32), w dwóch innych przypadkach pod jednym numerem wkleił dwa gatunki (por. Tab. 1 – wiersze 88 i 102 oraz wiersze 53 i 54).

Opisy ziół w zeszycie 1. są zazwyczaj bardziej zwięzłe. Przykładem może być babka większa *Plantago major*, która prawdopodobnie przypadkowo trafiła do obu zeszytów (por. Tab. 1 – wiersz 69). Opis z zeszytu 1. brzmi: „Babka. Listki bobkowe przykładane do wrzodów mają wyciągać zaognienie”. W zeszycie 2. notka jest następująca: „Babka (n.t.s.). Świeże listki przykładane bywają do ran zajątrzonych w celu wyciągnięcia z nich zaognienia. Też listki z solą utarte, przyłożone do członków wywichniętych, ból mają tamować”. Inną rośliną umieszczoną w obu zeszytach jest Inica zwyczajna *Linaria vulgaris* (Tab. 1 – wiersz 52). W tym przypadku było to jednak świadome działanie Fedorowskiego, gdyż informacje zamieszczone przy tych dwu okazach uzupełniają się, a przy drugim opisie autor wstawił odsyłacz do zeszytu 1. (Fig. 1).

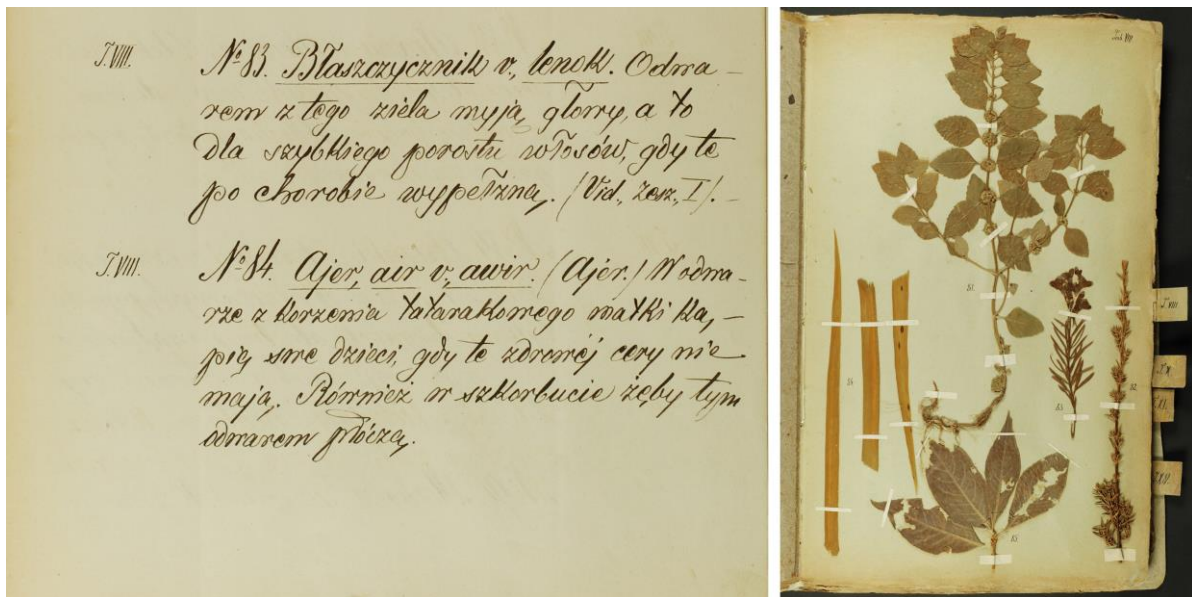

Fig. 1. Fragment tekstu zeszytu 2. *Ziół leczniczych...* i odpowiadająca mu tablica z okazami zielnikowymi.

Na marginesach obu zeszytów widać zrobione ołówkiem dopiski. W zeszycie 1. są to naukowe nazwy roślin (Fig. 2), w zeszycie 2. – nieliczne komentarze. Charakter pisma wskazuje na Józefa Rostańskiego, któremu Fedorowski przesłał swoje zielniki (Archiwum WA: sygn. 5, list 1).

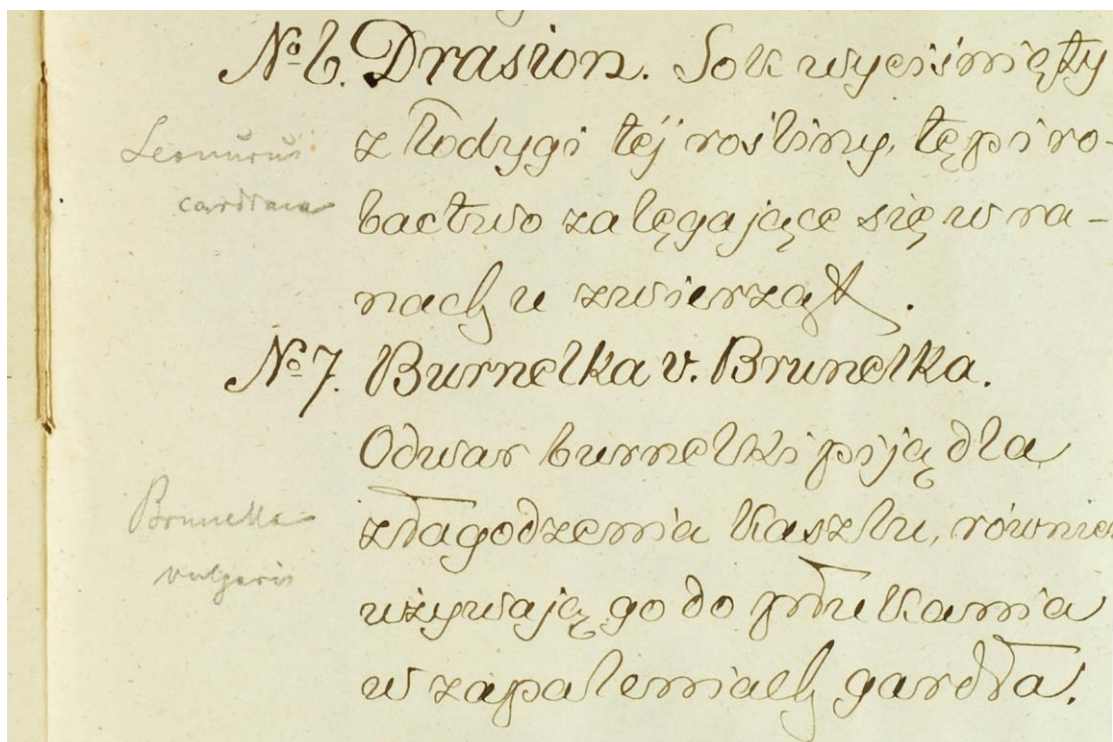

Fig. 2. Fragment zeszytu 1. *Ziół leczniczych...* Na marginesie widoczne pisane ołówkiem nazwy naukowe roślin.

Dzięki starannemu zasuszeniu i przyklejeniu roślin, a także dzięki szczęśliwym zbiegom okoliczności w późniejszych latach, oba zeszyty *Ziół leczniczych...* przetrwały do naszych czasów w dobrym stanie. Do najpoważniejszych uszkodzeń należy zaliczyć ułamanie wystających bocznych indeksów w zeszycie 2. oraz kruszenie się roślin (jednak tylko w przypadku dwóch okazów zniszczenia były znaczne).

W 2014 roku, dzięki wsparciu finansowemu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (projekt Funduszu Promocji Twórczości pt. Konserwacja zielników Fedorowskiego ze zbiorów Zielnika Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego nr 47533/14), oba zeszyty zostały poddane specjalistycznej konserwacji, wykonanej przez Magdalenę Grendę z pracowni konserwatorskiej Muzeum Powstania Warszawskiego. Okładki oczyszczono na sucho, a następnie w wodzie filtrowanej. Uzupełniono ubytki i podklejono przedarcia, a całą powierzchnię okładek wzmocniono warstwą bibuły japońskiej oraz nasączono roztworem metylocelulozy. Na koniec okładki zostały wyprostowane w prasie. Wnętrza zeszytów wyczyszczono na sucho, oderwane fragmenty roślin przyklejono przy użyciu bibuły japońskiej (najdrobniejsze fragmenty okazów umieszczono w kopertach jako załączniki) i doklejono ułamane boczne indeksy. W przypadku zeszytu 1. wzmocniono szycie całego dzieła, a zeszyt 2. zszyto na nowo. Prócz zabiegów konserwujących wykonano szereg badań takich jak: pomiar odczynu pH, analiza GC SPME (emisja niebezpiecznych gazów), analiza obecności metali ciężkich i innych pierwiastków – macroXRF (Fig.3), analiza kleju użytego do umocowania roślin oraz microfading – punktowe pomiary światłotrwałości papieru i wybranych elementów roślin (Grenda 2015). Całość prac zakończyło wykonanie obwolut umożliwiających bezpieczne przechowywanie obiektów.

Fig. 3. Zobrazowanie, przy użyciu wielkoformatowego skanera fluorescencji rentgenowskiej (makro XRF), rozmieszczenia pierwiastka Ca we fragmencie okazu *Consolida regalis* z Tablicy IV zeszytu 1. *Ziół leczniczych...*

Znaczenie rękopisu dla współczesnych badań

Informacje zawarte w badanych przez nas zeszytach zostały opublikowane w pierwszym tomie monografii Rusi Litewskiej pt. *Lud Białoruski...* (Fedorowski 1897). W pracy tej opisy roślin umieszczone zostały w kolejności alfabetycznej (według nazw ludowych). Niemal wszystkie Fedorowski zamieścił w rozdziale pt. *Lekarstwa* – jedynie informacje dotyczące *Trifolium arvense* i *Urtica urens* trafiły do części noszącej tytuł *Wiara*. Natomiast trzy inne rośliny (*Artemisia campestris*, *Lycopus europaeus* i *Veronica* cfr. *persica*) umieszczone w zielnikach *Zioła lecznicze...* w ogóle nie zostały wymienione we wspomnianej wyżej monografii.

Odmienne niż w książce *Lud Białoruski...* (Federowski 1897), w analizowanych przez nas rękopisach, rośliny nie zostały uporządkowane alfabetycznie. W zeszyte 2. kolejność gatunków wydaje się zupełnie losowa, natomiast w przypadku zeszytu 1. zauważa się związek pomiędzy ich kolejnością a zastosowaniem. Numerami od 1 do 37 Federowski opatrzył rośliny o zastosowaniu leczniczym. Dalej zamieścił zioła guślarskie, ze wskazaniem odrębnej grupy gatunków mających moc oddalania burz, gradów i piorunów (okazy nr 38-42). Rośliny stosowane w gospodarstwie domowym zostały wklejone pod koniec zeszytu 1. (okazy 58-60).

Do okazów autor przyporządkował objaśnienia, przepisane z roboczych notatek sporządzanych podczas prowadzenia badań w terenie. Taki sposób postępowania zalecał *Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe* (Karłowicz 1871), a właśnie na tej publikacji wzorował się Federowski, o czym świadczą jego wspomnienia o Karłowiczu (por. Federowski 1904).

Porównanie informacji na temat poszczególnych gatunków w rękopisie i monografii *Lud Białoruski...* uwidacznia wiele różnic. Zamieszczamy poniżej fragmenty obu dzieł dotyczące tataraku, zaczynając od cytatu z monografii (Federowski 1897: 418).

Air, ajer v. awir * Ajer (*Acorus calamus* L.) W. (Od Świsłoczy). W odwarze korzenia tatarakowego, matki zwykle kąpią wynędzniałe przez choroby dzieci. Odwar również, do którego nieco dolewają octu, trzymany w ustach, ma być wielce skuteczny w szkorbutcie.

W *Ziołach leczniczych...* (Fig. 1) stanowiących źródło powyższych informacji, opis zastosowania tej rośliny jest następujący:

Ajer, air v. awir (Ajer). W odwarze z korzenia tatarakowego matki kąpią swe dzieci, gdy te zdrowej cery nie mają. Również w szkorbutcie zęby tym odwarem płoczą.

W rękopisie *Zioła lecznicze...* nie podano naukowych nazw gatunków. Nie ma też wzmianki o miejscowościach, z których pochodzą informacje o właściwościach i zastosowaniu roślin. Sam opis różni się nieco od wersji zamieszczonej przez Federowskiego w publikacji. Zmiany te dotyczą zarówno treści przekazu² (np. *Ludzie Białoruskim...* jest nowa informacja o dolewaniu octu, której nie ma w *Ziołach leczniczych...*), jak i samej pisowni – w tekście opublikowanym dodano akcenty oraz zastąpiono naleciałości białoruskie³ wyrazami polskimi (np. w innym miejscu znachorów zmieniono na znachorów, z jedynym wyjątkiem, w którym autor podkreślał miejscową wymowę). Prace redakcyjne nad książką skutkowały również pominięciem wiadomości, które jej autor i/lub wydawca uznali za mało wiarygodne. Można przypuszczać, że tego typu decyzje wynikały ze szczególnej dbałości o wysoki poziom naukowy publikacji książkowej. Za przykład takich działań może posłużyć poniżej zamieszczony fragment opisujący zastosowania rośliny zwanej **szaleńcem** (żabieniec babka wodna *Alisma plantago-aquatica*), zawarty w zeszyte 1. *Ziół leczniczych...* (por. wiersz 4. w Tab. 1), a pominięty w publikacji *Lud Białoruski...*

Mówiono mi we wsi Studerowszczyźnie (Sł.), że niektóre psy dotknięte wścieklizną, powodowane własnym instynktem, wyszukują po moczarach szaleńcu i same się leczą. Pewien zaś stary gospodarz zaręczał mi, że widział na własne oczy, jak pies jego, który dotąd żywny jego strzeże, powróciwszy skąście ze zranionym uchem, przybiegł nad strumień w pobliżu którego on kosił i chciwie spożywał zbawienne to ziele.

Wymienione powyżej różnice wskazują na dużą wartość dokumentacyjną rękopisów zawartych w zielnikach *Zioła lecznicze...* Jednak zasadniczy ich walor naukowy wynika z możliwości analizowania zamieszczonych w zeszytach zasuszonych roślin. Dzięki obecności okazów zielnikowych mogliśmy zweryfikować naukowe nazwy roślin przyporządkowane do ludowych nazw roślin w monografii *Lud Białoruski...*⁴ (Federowski 1897).

² Zapiski z zielników zostały uzupełnione wynikami późniejszych badań, gdyż monografia (Federowski 1897) obejmuje materiały gromadzone jeszcze przez dziewięć lat po sporządzeniu zielnika 1.

³ Federowski określa mowę ludu badanych terenów jako „narzecze języka białoruskiego” (Federowski 1897: XII). Według Federowskiego, mowa ta odróżnia się od białoruskiego m.in. odpornością na wpływy języka małoruskiego.

⁴ W monografii *Lud Białoruski...* nie umieszczono informacji na temat osoby oznaczającej rośliny, ale według naszych ustaleń był nim Józef Rostafiński.

Autorzy wcześniejszych publikacji związanych z *Ludem Białoruskim...* nie mieli takiej możliwości, choć sama analiza tekstu monografii mogła budzić wątpliwości w przypadku niektórych oznaczeń, np. przyporządkowanie do **kaniuszyny bielej** (koniczyny białej) nazwy naukowej *Trifolium medium* – koniczyny o kwiatach różowych. Niektórzy założyli, że rośliny przedstawione w monografii zostały poprawnie zidentyfikowane (Czurak 2004, Trojanowska 2007). Inni, natrafiając na nazwę ludową rośliny z rozbieżnymi nazwami naukowymi w różnych źródłach, wzywali botaników do zainteresowania się tą sprawą (Jodkowski 1932).

Przy identyfikacji korzystaliśmy z *Klucza do oznaczania roślin naczyniowych Polski niżowej* (Rutkowski 1998). Ustaliliśmy, że w dwóch analizowanych przez nas zielnikach jest 108 gatunków roślin⁵ (Tab. 1). Większości z nich została w *Ludzie Białoruskim...* przypisana prawidłowa nazwa naukowa. Korekty pod względem identyfikacji dokonaliśmy w 22 przypadkach (w Tab. 1 wiersze z tymi gatunkami wyróżnione są szarym tłem).

W naszych rozważaniach pominęliśmy różnice wynikające z użycia nazw synonimicznych, odmiennej pisowni oraz innego sposobu skracania nazwisk autorów nazw roślin (tego typu różnic NIE zaznaczyliśmy w Tab. 1 szarym tłem).

Nie koncentrowaliśmy się na przypadkach, gdy zidentyfikowany przez nas gatunek jest bardzo zbliżony morfologicznie do gatunku podanego w *Ludzie Białoruskim...* Niektóre taksony do tej pory sprawiają trudności identyfikacyjne botanikom – przykładem mogą tu być jeżyny, określane w rejonie badań Fedorowskiego jako **czornyje maliny** (zob. Tab. 1 – wiersz 82). Sądzimy jednak, że tylko w nielicznych przypadkach stwierdzone przez nas rozbieżności wynikają z błędnego oznaczenia rośliny przez osobę dokonującą identyfikacji do monografii. Wiele podobnych do siebie gatunków mogło funkcjonować wśród ludu pod jedną wspólną nazwą. Sytuacja ta może dotyczyć roślin wymienionych w Tab. 1 w wierszach 7, 9a, 53, 54, 58, 59, 61, 79, 82, 83, 86, 90 i 95.

Można przypuszczać, że nawet gatunki łatwe do odróżnienia mogły czasem być określane jedną nazwą. **Spirej** to według monografii (Federowski 1897) wiązówka bulwkowa *Filipendula vulgaris* lub parzydło leśne *Aruncus dioicus*, zaś w zielniku pod nazwą **spirej** znajduje się *Spiraea chamaedryfolia* (tawuła ożankolistna). Według obowiązującej w XIX wieku systematyki wszystkie te gatunki należały do rodzaju *Spiraea*, od którego wywodzi się nazwa ludowa (por. Tab. 1 – wiersz 87).

Tak jak nie jest możliwe, by botanik omyłkowo oznaczył tawułę jako wiązówkę czy parzydło, tak samo nie sposób rozbieżności w oznaczeniach pięciu poniżej wymienionych roślin tłumaczyć błędnym rozpoznaniem okazu.

Ziele ad trascy oznaczyliśmy jako *Antennaria dioica* (ukwap dwupienny, Tab. 1 – wiersz 9b), w monografii zaś do opisu tej rośliny przyporządkowana została nazwa *Hieracium pilosella* (jastrzębiec kosmaczek). **Nizipierśnica** w rękopisie jest *Dactylorhiza incarnata* (kukułka krwista, Tab. 1 – wiersz 33), zaś w monografii – *Plantago lanceolata* (babka lancetowata). **Czyrwono-ziele** to w *Ziołach leczniczych...* *Lythrum salicaria* (krwawnica pospolita, Tab. 1 – wiersz 57), natomiast w *Ludzie Białoruskim...* jest nim *Orchis latifolia* (kukułka szerokolistna). Z kolei **paruszeniec** zidentyfikowaliśmy jako *Viola riviniana* (fiołek Rivina, Tab. 1 – wiersz 106), a w *Ludzie Białoruskim...* skojarzono to ziele z *Calamintha acinos* (czyścicą drobnokwiatową). **Razchodnik lesny** według naszego oznaczenia należy do rodzaju *Viola* (fiołek, Tab. 1 – wiersz 107), zaś według monografii jest to *Glechoma hederacea* (bluszcz kurdybanek).

Dlaczego **czyrwono-ziele**, **nizipierśnica**, **paruszeniec**, **razchodnik lesny** i **ziele ad trascy** mają w publikacji *Lud Białoruski...* przyporządkowane całkiem inne nazwy naukowe, niż wynika to z naszych oznaczeń? Czy Fedorowski wkleił do zielnika niewłaściwe rośliny, czy pomyłka zaszła na etapie opracowywania monografii?

W odpowiedzi na to pytanie tylko w niewielkim stopniu pomogły nam inne źródła. W zielniku Elizy Orzeszkowej (PTPN: Rkp. 880), która zbierała zioła w podobnym miejscu⁶ i czasie⁷ co Fedorowski, odnalazliśmy trop związany z dwoma nazwami – **razchodnik** i **paruszeniec**. Pod nazwą **razchodnik leśny** znajduje się w zielniku Orzeszkowej co prawda przestęp *Bryonia*, ale jest też **razchodnik błotnyj** i jest nim okaz fiołka *Viola* (potwierdzający nasze oznaczenie), a nie bluszcz *Glechoma*

⁵ Nie można wykluczyć, że gatunków jest 106 lub 107, ponieważ niektóre okazy udało się oznaczyć tylko do rangi rodzaju (wiersz 100 i 107 w Tab. 1).

⁶ Około 100 km na pn-wschód od terenu badań Fedorowskiego.

⁷ Prawdopodobnie zielnik sporządzony został w latach 1887-1898 (Kielak 2004).

hederacea, dla którego Orzeszkowa zanotowała nazwę **skulasznik** albo **hładyszniak**. W przypadku **paruszeńca** trop również prowadzi do fiołka (podobnie jak w *Ziołach leczniczych...*), a nie do czyścicy (jak podano w monografii), gdyż fiołek psi *Viola canina* znajduje się wśród jedenastu **paruszeników** wymienionych przez pisarkę, zaś *Calamintha acinos* nosi nazwę Światy Józef.

Słowniczek białoruskich nazw roślin (m.in. z powiatu prużańskiego⁸) sporządził Wacław Lastowski (Lastoŭski 1923). Zaznaczył jednak, że materiały przez siebie zebrane zweryfikował i uzupełnił w oparciu o monografię Fedorowskiego. Niestety nie podał, które nazwy pochodzą z badań własnych, a które z literatury (podkreślił, że zbierał materiał nie jak specjalista, ale jak amator). Wiele gatunków w tym słowniczku ma podobnie, ale nie identycznie brzmiące nazwy jak zapisane przez Fedorowskiego (np. *Amaranthus blitum* – **зельбор**, w monografii – **bour, bor**) i nie są uzupełnione ludowymi nazwami z *Ludu Białoruskiego...* W pracy tej nie występują nazwy **czyrwono-ziele** i **ziele ad trascy**, a trzy pozostałe odnoszą się do tych samych, co w monografii, nazw naukowych: **парушэнец** do *Calamintha acinos* i *Viola canina*, **міжыперсьніца** do *Plantago lanceolata* oraz **разходнік** do *Glechoma hederacea*. Niestety, nie da się obecnie ustalić, czy nazwy ludowe tych roślin zaczerpnął autor u Fedorowskiego, czy pochodziły z badań własnych.

To samo stwierdzenie odnosi się do kolejnego botanicznego słownika zawierającego białoruskie nazwy roślin (Wieras 1924). Autorka oparła się na materiałach własnych, ale uzupełniła słownik nazwami z dzieła Fedorowskiego (1897), Gareckich (Garëcki & Garëcki 1918) i Lastowskiego (Lastoŭski 1923). Nazwy, których tożsamość staramy się ustalić, odniesione są w jej słowniczku do tych samych nazw naukowych, co w *Ludzie Białoruskim...*, czyli znów niewiele wnoszą do naszych rozważań. Istnieje jednak nadzieja na dotarcie do oryginalnych materiałów Zośki Wieras, gdyż w Muzeum Kultury i Historii Ludu Białoruskiego znajdują się rysunki roślin z nazwami i opisami jej autorstwa (Szcześniak 2013). Być może analiza tych materiałów pozwoli w przyszłości zweryfikować sformułowane w dalszej części pracy przypuszczenia.

W opracowaniach poświęconych nazewnictwu ludowemu, poszukiwane przez nas nazwy roślin albo w ogóle nie występują (Rostafiński 1893, Majewski 1898, Makowiecki 1936), albo ich obecność związana jest z cytowaniem monografii Fedorowskiego (Gančaryk 1927, Kiselevskij 1967).

W tej sytuacji dokładnie przeanalizowałyśmy informacje zapisane przez Fedorowskiego przy wymienionych powyżej roślinach. W *Ziołach leczniczych...* możemy przeczytać, że **czyrwono-ziele** „wyrasta obficie w miejscach mokrych, najczęściej tuż przy samych brzegach strumieni i rzeczek” (Aneks 2), co powtórzone jest w *Ludzie Białoruskim...* (por. Federowski 1897: 435). Opis wskazuje na krwawnicę *Lythrum salicaria*, której okaz wklejony jest w *Ziołach leczniczych...* (Aneks 4 – Tablica II), gdyż gatunek ten w bardzo charakterystyczny sposób porasta brzegi wód. Nazwa „czyrwono-ziele” może odnosić się zarówno do purpurowej barwy kwiatów, jak i podstawowego zastosowania krwawnicy: przeciw silnej czerwonce, na którą nie działały inne zioła; zastosowania, które niesłusznie popadło w zapomnienie w dzisiejszych farmakopeach (Piwowarski i in. 2015). Natomiast figurujący w monografii z 1897 roku jako **czyrwono-ziele** storczyk *Orchis latifolia* (obowiązująca nazwa synonimiczna to *Dactylorhiza majalis*) rośnie na podmokłych łąkach i turzycowiskach (Werpachowski 2009).

Trudno rozstrzygnąć tożsamość **nizipierśnicy**, o której autor napisał: „w razie gdy narywa między palcami u rąk albo nóg, korzeń roztarty z sadłem, zazwyczaj przykładany bywa” (Aneks 2). Oznaczona na podstawie okazu z *Ziół leczniczych...* kukułka krwista (Aneks 4 – Tablica VII) to storczyk charakteryzujący się dwudzielną bulwą korzeniową (Piękoś-Mirkowa, Mirek 2006). Natomiast wymieniona w monografii *Lud Białoruski...* babka *Plantago lanceolata* ma cienkie, wiązkowe korzenie. Opis rozcieranego z sadłem korzenia raczej odpowiada storczykowi z zielnika, niż wymienionemu w monografii gatunkowi babki.

Zagadkowe **ziele ad trascy** (czyli: ziele od dreszczy) ma w rękopisie adnotację: „odwar, który podobno sprawiać ma wymioty, piją przeciw febrze” (Aneks 2). Zarówno ukwap dwupienny umieszczony w *Ziołach leczniczych...* (Aneks 3 – Tablica VII), jak i jastrzębiec kosmaczek (por. Tab. I – wiersz 9 b) przyporządkowany do tego opisu w *Ludzie Białoruskim...*, nie są tradycyjnie stosowanymi ziołami wymiotnymi (Broda & Mowszowicz 1985). Nie można jednak wykluczyć, że lista emetyków używanych na polsko-białoruskim pograniczu obejmowała szereg gatunków nieuwzględnionych w późniejszych farmakopeach. Paruszeńca/poderwańca i stanownika –

⁸ Teren badań Fedorowskiego znajdował się ok. 70 km na pn od miejscowości podanych przez Lastowskiego.

czymkolwiek by nie były – używano zarówno przy przemęczeniu jak i przy bólu brzucha bez względu na etiologię dolegliwości (Wiatr 2013). Zapisane przez Fedorowskiego informacje odnoszące się do **paruszeńca** i **razchodnika leśnego** także nie wskazują jednoznacznie na żadne z oznaczeń.

Ważnych argumentów w naszych rozważaniach dostarczyły odnalezione wraz z *Ziołami leczniczymi...* niezatytułowane zeszyty z zasuszonymi okazami roślin, nazwane przez nas dodatkową dokumentacją zielnikową (por. informacje zawarte we Wstępie). W zeszytach tych (Archiwum WA, sygn. 6) można odnaleźć nazwę **czyrwono-ziele** z towarzyszącym jej okazem storczyka (w *Ziołach leczniczych...* była to krwawnica) oraz **ziele ad trascy** udokumentowane okazem jastrzębca kosmaczka (w *Ziołach leczniczych...* – ukwap), a także nazwę **nizipierśnica**, którą Fedorowski zanotował przy okazji babki lancetowatej, dokładnie tak, jak w *Ludzie Białoruskim...*

Na etykietce tego ostatniego okazu (Fig. 4), Fedorowski dopisał odsyłacz: „ob[acz] w zielniku u prof. Rostafińskiego, zeszyt II [*Ziół leczniczych...*], N^o78”⁹, gdzie wklejony jest okaz kukułki krwistej, a nie babki. Odsyłacze pojawiają się w dodatkowej dokumentacji zielnikowej również przy innych nazwach (Fig. 5), zazwyczaj tam, gdzie brak jest okazów zielnikowych.

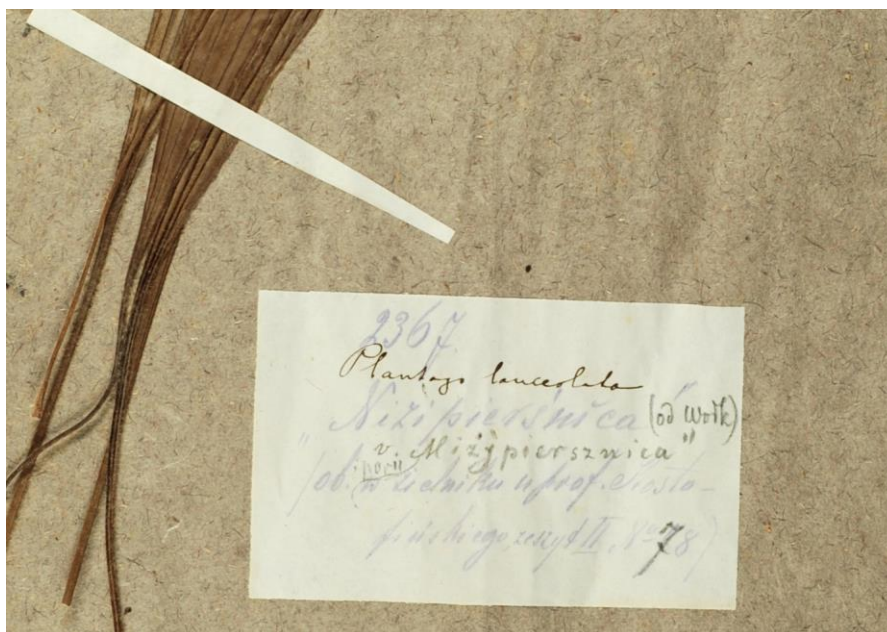

Fig. 4. Etykieta nizipierśnicy z dodatkowej dokumentacji zielnikowej.

Na podstawie powyżej przedstawionych poszlak doszliśmy do wniosku, że w czasie pisania książki Fedorowski nie dysponował utworzonymi kilkanaście lat wcześniej zielnikami, ponieważ w latach 1882-1883 wysłał je do Krakowa i Jeżewa (Archiwum WA, sygn. 5, list 1). Dzięki odnalezionym przez nas rękopisom (Archiwum WA, sygn. 5) wiemy, że w czasie pracy terenowej Fedorowski sporządzał notatki na „półwiartkach” kartek, zgodnie z metodyką z zalecaną przez Karłowicza (1871). Z nich przepisywał „na czysto” do zielników. Podczas opracowywania monografii *Lud Białoruski...* Fedorowski dysponował więc roboczymi notatkami, ale nie miał wówczas dostępu do zebranych przez siebie okazów zielnikowych.

Na potrzeby identyfikacji naukowej roślin sporządził więc nowe zielniki. Prawie stuprocentowa zbieżność przyporządkowania nazw naukowych do nazw ludowych w *Ludzie Białoruskim...* i w 10. niezatytułowanych zeszytach znajdujących się w archiwaliach Wydziału Biologii UW (Archiwum WA, sygn. 6) wskazuje, że to właśnie ten zbiór zielnikowy posłużył botanikowi współpracującemu z Fedorowskim, do identyfikacji okazów. Dysponując tak mocnym argumentem, sformułowałyśmy przypuszczenia, które mogą wyjaśnić rozbieżności w oznaczeniach:

⁹ *Zioła lecznicze...* znajdowały się podówczas u Rostafińskiego (Archiwum WA, sygn. 5, por. informacje zawarte w Genezie rękopisu i jego losach).

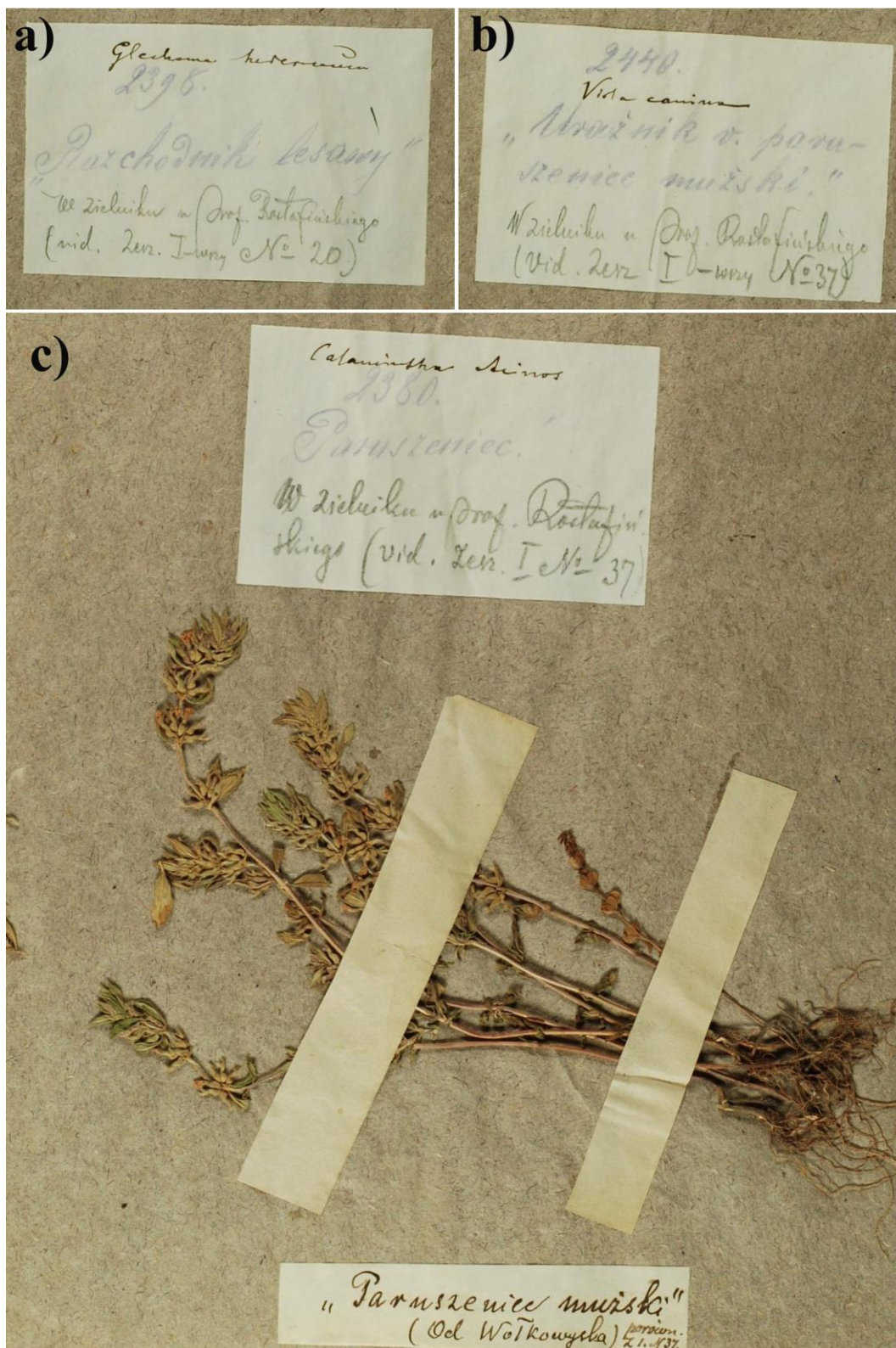

Fig. 5. Fragmenty dodatkowej dokumentacji zielnikowej Fedorowskiego z etykietami: a) – razchodnika lesawego, b) – paruszeńca męskiego i c) – paruszeńca z dołączonym okazem *Calamintha acinos*.

1. W terenie, gdzie Fedorowski zbierał dodatkową dokumentację zielnikową i opracowywał monografię Rusi Litewskiej, nazwy ziół **czyrwno-ziele**, **ziele ad trascy**, **spirej**, odnosiły się do innych gatunków, niż w okolicach, gdzie powstawał zielnik *Ziola lecznicze*...

Opublikowane w monografii informacje na temat właściwości i zastosowania tych roślin są błędne, gdyż np. opis **czyrwono-ziela** odnoszący się krwawnicy o karminowych kwiatach z okolic Słonima, uzupełniono nazwą naukową **czyrwono-ziela** z okolic Wołkowyska, czyli według dawnej terminologii *Orchis latifolia*. Trudno przypuszczać, aby taki sam skutek odnosił gotowany w wodzie, następnie w mleku, a na koniec w gorzałce korzeń *Lythrum*, co korzeń *Orchis*. W przypadku tych ziół, możliwość błędnego załączenia okazów w trakcie sporządzania zielników, wydaje nam się mało prawdopodobna. Można przypuścić, że obu roślin używano przy leczeniu tych samych chorób, ale w różnych fazach terapii: krwawe biegunki hamowano podając *Lythrum* (praktyka znana wielu ludom od starożytności, por. Piwowarski i in. 2015 i zacytowana tam literatura), potem wzmacniano siłę chorego karmiąc go kleikiem z korzeni *Orchis* i innych storczyków, co zalecał Wyzycki (1845). Jako ciekawostkę, można dodać, że komentatorzy dzieł Szekspira do dziś spierają się, czy „long purple” w „Hamlecie” to *Lythrum salicaria*, czy któryś z czerwonokwitnących *Orchis/Dactylorhiza*? (por. Ratcliffe 2010).

2. W sytuacji, gdy w dodatkowej dokumentacji autorowi nie udało się uzupełnić nazwy ludowej zasuszonej rośliny, robił odnośniki do okazów z *Ziół leczniczych...*, które stały się podstawą oznaczeń. Błędy w monografii pojawiły się w przypadku nazw ludowych określających w danym regionie więcej niż jedną roślinę (por. Fig 4). W monografii wymieniony jest **paruszeniec** – *Calamintha acinos* i **paruszeniec męski** (męski) *Viola canina*, ale opis z *Ziół leczniczych...* dotyczący **paruszeńca** (w domyśle: męskiego) – *Viola*, został przyporządkowany do **paruszeńca** – *Calamintha acinos*. Przyczyniły się do tego niejasne odsyłacze Fedorowskiego w dodatkowej dokumentacji zielnikowej, które w obu przypadkach kierują do okazu *Viola* (por. Fig. 5b i 5c). Drugi przypadek dotyczy rozchodników. Do nazwy **razchodnik lesawy**¹⁰ została błędnie przyporządkowana nazwa *Glechoma hederacea* z powodu pomyłki Fedorowskiego, który zamiast odesłać czytelników do **razchodnika lesnego** – *Viola* (nr 91 w zeszycie 2.), skierował ich do okazu z jednoczłonową nazwą **razchodnik** – *Glechoma hederacea* (nr 20 w zeszycie 1., por. Fig. 5a). To przypuszczenie potwierdza karta w dodatkowej dokumentacji zielnikowej, gdzie *Glechoma hederacea* z nazwą **razchodnik harodny** jest wklejona przed kartą zarezerwowaną dla **razchodnika lesawego**.

3. W dodatkowej dokumentacji zielnikowej, na której oparto nazewnictwo naukowe do monografii, autor dołączył niewłaściwy okaz do etykiety z nazwą **nizipierśnica**. Zamiast liści storczyka Fedorowski wkleił liście babki lancetowatej i tak nazwa **nizipierśnica** została odniesiona do *Plantago lanecolata*. Przemawia za tym fakt, że w dodatkowej dokumentacji zielnikowej jest drugi okaz babki lancetowatej (z kwiatostanem), nazwany **czämierycznikiem**. Nazwa **nizipierśnica** lub **mizypiersznica** poza *Ziołami leczniczymi...* i monografią pojawia się jedynie w opracowaniach cytujących Fedorowskiego (Lastoŭski 1923, Wieras 1924, Gančaryk 1927, Kiselevskij 1967). Nie mamy niestety potwierdzenia naszego domniemania, czyli odniesienia tej nazwy do storczyka, w innych źródłach. Nie wiemy też, dlaczego na etykietce nizipierśnicy w dodatkowej dokumentacji (Fig 3.), autor zrobił odsyłacz do *Ziół leczniczych...* Czy początkowo nie dysponował okazem, który dopiero później został doklejony, czy też przeciwnie, chciał zwrócić uwagę, że we wcześniejszym zielniku była wklejona całkiem inna roślina? Z uwagi na te wątpliwości, przypuszczenie 3. powinno zostać w przyszłości zweryfikowane w pierwszej kolejności. Uzupełnienie zapisków etnobotanicznych zbieranymi później i w innym miejscu okazami roślin (10 zeszytów – Archiwum WA, sygn. 6) było metodycznym błędem. Fedorowski nie uniknął także drobniejszych pomyłek, jeszcze na etapie tworzenia zielnika *Zioła lecznicze...* Przy nazwie **czeremszyna** i opisie ewidentnie wskazującym na czeremhę zwyczajną *Prunus padus* (por. Tab. 1, wiersz 37) wkleił okaz trzmieliny brodawkowatej *Euonymus verrucosus* (Tablica VIII w Aneksie 4; fragment pędu bez kwiatów i owoców jest podobny do pędu czeremchy). Niewłaściwy okaz dołączył też Fedorowski do opisu **kaniuszyny bielej**, wklejając różowo kwitnącą *Trifolium medium* (Tablica VI w Aneksie 3; por. Tab. 1 – wiersz 94). Łatwo wyjaśnić tę pomyłkę – zarówno białe, jak i różowe kwiaty koniczyny, po ususzeniu przybierają brązową barwę. Błąd ten jest powielany w kolejnych publikacjach dotyczących nazw roślin (Gančaryk 1927).

¹⁰ W *Ziołach leczniczych...* **razchodnik** nazwany był nie **lesawym**, a **lesnym** (wg naszych oznaczeń rodzaj *Viola*).

Tożsamość kilku roślin pozostaje nierozstrzygnięta. Nie wiemy, czy Fedorowski nie popełnił błędu nazywając **bylnikiem** dwa gatunki bylic, z których jedna była stosowana do celów leczniczych (Tablica XV w Aneksie 4), druga – magicznych (Tablica XI w Aneksie 3; por. Tab. 1, wiersze 15 i 16)? W *Ludzie Białoruskim...* i innych źródłach (Jundziłł 1830, Wyżycki 1845, Majewski 1898, Gančaryk 1927, Makowiecki 1936) nazwa **bylnik** odniesiona jest tylko do *Artemisia vulgaris*. Z kolei *Artemisia campestris* w *Ludzie Białoruskim...* nie jest wcale wymieniona, w innych materiałach nosi zaś odmienne nazwy. Podobnie nazwie **drasion** (por. Tab. 1 – wiersze 56 i 72) w *Ludzie Białoruskim...* przyporządkowany jest tylko rdest plamisty *Polygonum persicaria* (u Orzeszkowej – **drezion**), a w rękopisie, prócz rdestu plamistego (Tablica XIII w Aneksie 4), jest nim także karbieniec pospolity *Lycopus europaeus* (Tablica II w Aneksie 3; u Orzeszkowej – **rybia miata**). Przy obu roślinach Fedorowski zanotował tę samą informację o stosowaniu na rany w celu wyłuskania łęgnącego się robactwa. Ostatni przypadek dotyczy **wierednika** (Tablica III w Aneksie 3, por. Tab. 1 – wiersz 26), którym w *Ziołach leczniczych...* jest okaz chabra driakiewnika *Centaurea scabiosa*, natomiast w jednym z 10. zeszytów dokumentujących *Lud Białoruski...* jest wklejona przy tej nazwie driakiew gołębia *Scabiosa columbaria*. Podczas kwitnienia gatunki te można łatwo odróżnić, ale młode rośliny (a takie okazy są zamieszczone w zielnikach) wyglądają podobnie. Bardziej prawdopodobne jest to, że zbieracz się pomylił, niż że obie rośliny nosiły taką samą nazwę. W dodatkowej dokumentacji zielnikowej Fedorowskiego pojawia się obok **wierednika** dodatkowa nazwa: **sinicznik**, co wskazywałoby raczej na driakiew (kwiaty „sinej” barwy), ale w innym z 10. zeszytów jest także okaz *Scabiosa columbaria*, tym razem z nazwą **kupina** i **pierapielicznik**. W związku z wielokrotnym cytowaniem monografii Fedorowskiego (1897), rozpowszechniona jest nazwa **wierednik** w odniesieniu do driakwi gołębiej (por. Lastoŭski 1923, Wieras 1924).

Na podstawie powyższych rozważań widać, jak ważna jest dokumentacja zielnikowa w badaniach etnobotanicznych i jak dużo może wnieść do badań naukowych odkrycie kolekcji zielnikowej nawet w przypadku danych wcześniej publikowanych.

Zasady przyjęte przy redagowaniu rękopisu

Kierując się intencją jak najwierniejszego oddania tekstu dziewiętnastowiecznego manuskryptu, zdecydowałyśmy się wprowadzić w nim jedynie minimalne zmiany. Dotyczą one skrótów, pisowni małą i wielką literą (głównie w przypadkach niekonsekwentnego zapisu) oraz zapisu graficznego niektórych elementów tekstu. Nie dokonano żadnych zmian w ortografii, pisowni łącznej i rozdzielnej oraz interpunkcji.

Pozostawiłyśmy bez zmian następujące wyrazy lub zwroty: dopóki, gdzieindziej, innemi, jak niemniej (w znaczeniu „tak samo”), jaknajwięcej, któremi, maczanemi, materyą, makotrze, mężczyzni, męzki, mięsza, nadwężonych, najniezawodniej, niemi, niskich, obówia, oczów, osowe (= osinowe), paruszenia, parzonemi, piwonji, płóczą, płókania, po nad, półtrzeci stopy, przeciw bólu, pryciszać, przedewszystkiem, przytem, skąście, szaleńcu (końcówka -u w dopełniaczu i w bierniku), uprzednio, w wilgilią, zmięszany, znacharów, ztąd, zwierze, źdźwigania, 24-u godzinach.

W tekście pozostawiłyśmy także następujące skróty:

it.p. – i tym podobne

n.t.s. – nazwa taka sama

ob. – obacz = zobacz

t.j. – to jest

t.s. – taka sama

t.z. – tak zwane/zwani

v. – *vel* = albo

vid. – *vide* = zobacz

zw. – zwany/zwane

z. – zeszyt

Wprowadzone przez nas zmiany dotyczą następujących zagadnień:

1. Pisownia skrótów:

- rozwinęliśmy następujące skróty: B. C. – Bożego Ciała, d. – dzień/dniem, m. – miesiąca, N.M.P. –Najświętszej Maryi Panny, S-go – Świętego, t.p. – tym podobnych, w. – wiele, S-tojańskie – Świętojańskie, Zyg. – Zygmunta, Sł. lub Słon. – Słonima; Woł. lub Wołk. – Wołkowyska;
- odsyłacze w manuskrypcie nie mają jednolitej formy, w zeszycie 1. są to jedynie cyfry arabskie, w zeszycie 2. przybierają postać „T. P” lub „Tab. P”, dlatego w niniejszej publikacji ujednoliliśmy zapis odsyłaczy, przyjmując formę: „Tablica”.

2. Pisownia małą i wielką literą:

- ujednoliliśmy zapis nazw roślin od małej litery po skrócie „v.” i w nawiasach. Zmieniliśmy: Stanaunik kobiecy v. Hruszaunik na: Stanaunik kobiecy v. hruszaunik; Dziewiesił (Dziewięcsił v. dziewięcsilnik) na: Dziewiesił (dziewięcsił v. dziewięcsilnik) i in.;
- nazwę regionu: w słonimskim, zapisałyśmy od dużej litery: w Słonimskim;
- ujednoliliśmy zapis w tytule: *Ziōła Lecznice* na: *Ziōła lecznicze*;
- ujednoliliśmy zapis skrótu Vid. – od małej litery: vid.

3. Zmiany graficzne:

- w całej pracy ujednoliliśmy zapis nawiasów – zastosowałyśmy nawiasy okrągłe; M. Fedorowski nawiasy oznaczał w różny sposób, czasem wykorzystywał ukośniki, przed którymi i po których stawał dwukropek (np. /musi mieć właściwą nazwę, lecz ta nie jest mi dotąd znaną/), ale częściej używał nawiasów okrągłych;
- ujednoliliśmy oznaczenie numeru: № (autor niekonsekwentnie stosował zapis: „N”, „№”, „N^o”);
- zlikwidowałyśmy w tekście druk rozstrzelony; nasza decyzja w tej sprawie wynikała z faktu, że w wielu miejscach wyróżnienie jest sprawą dyskusyjną, biorąc pod uwagę charakter pisma autora;
- przypisy mają inną numerację, gdyż dodano przypisy Fedorowskiego z 3. zeszytu *Ziōł leczniczych...* oraz przypisy naszego autorstwa;
- z tekstu usunęliśmy dokonane przez M. Fedorowskiego skreślenia (b. nieliczne);
- pominęliśmy uwagi napisane ołówkiem na marginesach rękopisów, ponieważ ich autorem nie był Fedorowski.

Podsumowanie

Analizowane przez nas zbiory zielnikowe zawierają nazwy roślin, którymi posługiwali się dawni mieszkańcy Rusi Litewskiej. Dzięki monografii *Lud Białoruski...* (Fedorowski 1897), nazewnictwo to weszło do literatury botanicznej i etnograficznej (por. Lastoński 1923, Wieras 1924, Gančaryk 1927, Kiselevskij 1967, Trojanowska 2007). Oznaczeń roślin w monografii nie można było zweryfikować, aż do czasu odnalezienia *Ziōł leczniczych...* w archiwaliach Zielnika Wydziału Biologii UW w 2012 roku (rękopisy te były materiałem źródłowym, który posłużył do opracowania w monografii rozdziału *Lekarstwa*). Na podstawie przeprowadzonej identyfikacji okazów stwierdziłyśmy jednak, że załączone do *Ziōł leczniczych...* okazy zielnikowe nie były podstawą oznaczeń wykonanych na potrzeby monografii. Wskazywały na to zbyt znaczne rozbieżności pomiędzy naszymi oznaczeniami, a nazwami naukowymi podanymi w *Ludzie Białoruskim...* Na 108 okazów zgromadzonych w *Ziōłach leczniczych...*, 22 rośliny oznaczyłyśmy inaczej, niż podaje *Lud Białoruski...* Analizując pozostałe odnalezione materiały doszłyśmy do wniosku, że oznaczenia roślin do monografii Fedorowskiego zostały wykonane w oparciu o dodatkową dokumentację zielnikową w postaci 10. niezatytułowanych zeszytów, sporządzonych w późniejszym czasie. Niektóre nazwy w tej dokumentacji brzmiały tak samo jak w *Ziōłach leczniczych...*, lecz towarzyszyły im inne gatunki. Wykorzystanie wtórnej dokumentacji zamiast oryginalnego zielnika *Ziōła lecznicze...* do publikacji *Ludu Białoruskiego...* spowodowało niewłaściwe połączenie niektórych nazw ludowych oraz opisów praktycznego zastosowania ziōł z gatunkami roślin.

Zachowane w bardzo dobrym stanie XIX-wieczne zielniki mają nie tylko dużą wartość historyczną, ale i dokumentacyjną.

W czasach poszukiwania nowych leków pochodzenia naturalnego, materiał ten może być również traktowany jako źródło wiedzy o roślinach leczniczych i ich zastosowaniu.

Podziękowania

Składamy serdeczne podziękowania Joannie Pietrowicz za udostępnienie skanów z Zielnika Elizy Orzeszkowej, Dymitrowi Dubovikowi i Danielowi Kamińskiemu za pomoc w dotarciu do trudno dostępnych publikacji, Adamowi Kaplerowi za cenne uwagi, Tomaszowi Malińskiemu i Jerzemu Zielińskiemu za identyfikację okazu jeżyny, Janowi Kucharzykowi za konsultacje dotyczące storczyków, a Pawłowi Kalinowskiemu – za zweryfikowanie oznaczeń fiołków.

Literatura

- Broda B, Mowszowicz J 1985. Przewodnik do oznaczania roślin leczniczych trujących i użytecznych. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa
- Czurak M 1998. Nie opublikowane rękopisy Michała Federowskiego. In: Lizisowa MT, Aleksandrowicz A (red.), W kręgu twórczości Michała Federowskiego, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków, pp. 9-22
- Czurak M 2004. Rośliny lecznicze w zbiorze „Lud białoruski” Michała Federowskiego. Acta Baltico-Slavica 28: 271-277
- Federowski M 1897. Lud białoruski na Rusi Litewskiej: materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1891. T. 1. Akademia Umiejętności, Kraków
- Federowski M 1904. Wspomnienia. Z nad Niemna. In: Książka zbiorowa, Życie i prace Jana Karłowicza. Skład główny Wisła, Warszawa, pp. 66-84
- Gančaryk MM 1927. Belaruskîâ nazovy ras’lin. Praca Navukovaga tavarystva na vyvučèn’nu Belarusi 4: 1-28 [Ганчарык ММ 1927. Беларuskія назovy расьлін. Праца Навуковага таварыства па вывучэньню Беларусі 4: 1-28]
- Garècki M, Garècki G 1918. Ruska-belarucki sloŭnik. Atdzelo narodnae As’wety. Smalensk [Гарэцкі М, Гарэцкі Г 1918. Руска-беларускі слоўнік. Аtdзело народнае Асьветы. Смаленск]
- Graniszewska M, Leśniewska H, Mankiewicz-Malinowska A, Galera H 2013. *Rośliny użyteczne...* Michała Fedorowskiego – dzieło odnalezione po 130 latach. Etnobiologia Polska 3: 63-120
- Grenda M 2015. Konserwacja zielników Michała Fedorowskiego ze zbiorów Zielnika Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego: 1-25 [<http://www.zielnik.biol.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2015/01/Fedorowski-opis-popularyzatorski.compressed.pdf> (03. 01.2017)]
- Jodkowski J 1932. O czarowniku Znaku na inkwizycji w Grodnie w 1691 r. Towarzystwo Ludoznawcze, Lwów
- Jundził J 1830. Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswojonych podług wydania szesnastego układu roślin Linneusza. Józef Zawadzki własnym nakładem, Wilno
- Kamiński D (oprac.) 2011. Józef Leski (1845-1921) Dyrektor Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w latach 1897-1921, Centralna Biblioteka Rolnicza, Warszawa
- Karłowicz J 1871. Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe. Skład główny M. Orgelbrand, Warszawa
- Kielak AM 2004. Zielnik Elizy Orzeszkowej. Wydawnictwo Kontekst, Poznań
- Kiselevskij AI 1967. Latino-rusko-beloruskij botaničeskij slovar’. Nauka i tehnika, Minsk [Киселевский АИ 1967. Латино-русско-белорусский ботанический словарь. Наука и техника, Минск]
- Lastoŭski W 1923. Matèr’âly da belaruckaga zel’nika. Krywič 4: 40-44 [Ластоўскі В 1923. Матэрыялы да беларускага зельніка. Крывіч 4: 40-44]
- Leski J 1905. Zbiory Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, Druk F. Karpińskiego, Warszawa
- Łuczaj Ł, Köhler P, Pirożnikow E, Graniszewska M, Pieroni A, Gervasi T 2013. Wild edible plants of Belarus: from Rostafiński’s questionnaire of 1883 to the present. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 9 [<http://www.ethnobiomed.com/content/9/1/21>]
- Majewski E 1898. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich, zawierający ludowe oraz naukowe nazwy i synonimy polskie, używane dla zwierząt i roślin od XV-go wieku do chwili obecnej. T. 2. Nakładem autora, Warszawa
- Makowiecki S 1936. Słownik botaniczny łaćnińsko-małoński. Polska Akademia Umiejętności. Kraków

- Petkevičius R, Typek J, Bilek M 2014. Jan Kazimierz Muszyński (1884-1957) prekursorem badań etnobotanicznych na Litwie. *Etnobiologia Polska* 4: 55-82
- Piękoś-Mirkowa H, Mirek Z 2006. Rośliny chronione. Multico Oficyna Wydawnicza, Warszawa
- Piwowski JP, Granica S, Kiss AK 2015. *Lythrum salicaria* L. – Underestimated medicinal plant from European traditional medicine. A review. *Journal of ethnopharmacology* 170: 226-250
- Ratcliffe S. 2010. *Reading the Unseen:(offstage) Hamlet*. Counterpath Press, Denver
- Rostafiński J 1893. *Zielnik czarodziejski to jest Zbiór przesądów o roślinach*. Akademia Umiejętności, Kraków
- Rutkowski L 1998. *Klucz do oznaczania roślin naczyniowych Polski niżowej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Skirgiełło A 2001. *Powstanie i rozwój Zakładu Systematyki i Geografii Roślin Uniwersytetu Warszawskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu warszawskiego, Warszawa
- Sprawozdanie z działalności i obrotu funduszy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za 1910 rok [1911]. Zarząd Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, [Warszawa]
- Szcześniak K 2013. Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
- Trojanowska A 2007. Tradycyjne ziołolecznictwo białoruskie w pracy Michała Federowskiego „Lud białoruski na Rusi Litewskiej...”. *Analecta* 16: 7-53
- Werpachowski C 2009. *Storczyki Biebrzańskiego Parku Narodowego i Polski północno-wschodniej*. Wydawnictwo Biebrzańskiego Parku Narodowego, Osowiec-Twierdza
- Wiatr A (red.) 2013. *Biebrzańskie Żywoty czyli biebrzańskie wspomnienia o tym, jak dawniej nad Biebrzą życie wyglądało*. Wydawnictwo Biebrzańskiego Parku Narodowego, Osowiec-Twierdza
- Wieras Z 1924. *Belaruska-pol'ska-rasejska-lacinski slovník*. Wydan'ne gazety *Golas Belarusa*. Druk. S. Bakar, Wil'nâ [Верац 3 1924. Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік. Выданьне газеты *Голас Беларуса*. Друк. С. Бакар, Вільня]
- Wyzycki GJ 1845. *Zielnik ekonomiczno-techniczny czyli opisanie drzew, krzewów i roślin dziko rosnących w kraju, jako też przyswojonych, z pokazaniem użytku ich w ekonomice, rękodzielach, fabrykach i medycynie domowej, z wyszczególnieniem jadowitych i szkodliwych oraz mogących służyć ku ozdobie ogrodów i mieszkań wiejskich ułożony dla gospodarzy i gospodyń T.2 Drukiem Józefa Zawadzkiego, Wilno*

Źródła archiwalne

- Archiwum MNW – Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie (ul. Al. Jerozolimskie 3, 00-495 Warszawa):teczka depozytu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, Dział Inwentarzy MNW [korespondencja drukowana z lat 1919, 1920, 1924]
- Archiwum WA – Archiwum Zielnika Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego (Centrum Nauk Biologiczno-Chemicznych, ul. Żwirki i Wigury 101, 02-089 Warszawa): sygn. 1 – Fedorowski M 1883. *Rośliny użyteczne u ludu litewskiego z okolic Słonima, Wołkowyska i Pruzanny*. Zeszyt I-y [manuskrypt]
- Archiwum WA: sygn. 2 – Fedorowski M 1882. *Zioła lecznicze używane przez lud litewski w okolicach Wołkowyska i Słonima z dodatkiem roślin w gusłach i czarach zastosowanie mających*. Część pierwsza [manuskrypt]
- Archiwum WA: sygn. 3 – Fedorowski M 1883a. *Zioła lecznicze używane przez lud litewski w okolicach Wołkowyska i Słonima z dodatkiem roślin w gusłach i czarach zastosowanie mających*. Zeszyt II [manuskrypt]
- Archiwum WA: sygn. 4 – Fedorowski M 1883b. *Zielnik litewski. Zbiór roślin z okolic Wołkowyska i Słonima z oznaczeniem nazw jakie im lud nadaje*. Zeszyt I [manuskrypt]
- Archiwum WA: sygn. 5 – *Brudnopis zawierający dodatkowo: materiały dotyczące nazewnictwa i zastosowania roślin [manuskrypt z 1883 roku, 73 luźne karty]; Wiadomość o roślinach domowych z okolic podlaskich miasta Tykocina i mazowieckich m. Zambrowa [manuskrypt autorstwa Zygmunta Glogera, 6 stron]; listy pisane przez Michała Fedorowskiego do Józefa Rostafińskiego: List 1 – list z dnia 2.09.1883 r. i List 2 – list z dnia 24.12.1883 r. [manuskrypty]*
- Archiwum WA: sygn. 6 – *dziesięć niezatytułowanych zielników, które pierwotnie zawierały jedynie okazy roślin wraz z nazwami ludowymi. Brak daty powstania i autora, ale charakter pisma bez*

wątpienia wskazuje M. Fedorowskiego. Zielniki uzupełnione w późniejszym czasie przez inną osobę o nazwy naukowe [manuskrypty]

Bibl. Pub. – Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy (ul. Koszykowa 26/28, 00-950 Warszawa), Dział Starych Druków i Rękopisów: sygn. 108_IV – Akta daru śp. Zygmunta Glogera [manuskrypty]

BUW – Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (ul. Dobra 56/66, 00-312 Warszawa): sygn. 445 – Fedorowski M 1886. Ziola lecznicze używane przez lud białoruski w okolicach Wołkowyska i Słonima z dodatkiem roślin w gusłach i czarach zastosowanie mających. Zeszyt III [manuskrypt]

PTPN – Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu (ul. Mielżyńskiego 27/29, 61-725 Poznań), zbiory rękopiśmienne: Rkp. 880 – Orzeszkowa E 1887-1898 [data przybliżona]. Zielnik Elizy Orzeszkowej [manuskrypt]

Załączniki:

Aneks 1. Tekst zawarty w zeszytce 1. *Ziół leczniczych...*

Aneks 2. Tekst zawarty w zeszytce 2. *Ziół leczniczych...*

Aneks 3. Zdjęcia kart zielnikowych zamieszczonych w zeszytce 1. *Ziół leczniczych...*

Aneks 4. Zdjęcia kart zielnikowych zamieszczonych w zeszytce 2. *Ziół leczniczych...*

Aneks 5. Wykaz ludowych i szlacheckich nazw roślin wymienionych w zeszytce 3. *Ziół leczniczych...*

Tab. 1. Wykaz gatunków roślin zidentyfikowanych na podstawie okazów zielnikowych zamieszczonych w zeszytce 1. i 2. *Ziół leczniczych...* Szarym kolorem wyróżniliśmy wiersze, w których wymieniamy rośliny inaczej przez nas zidentyfikowane, niż w monografii *Lud Białoruski...* (Fedorowski 1897). Kolumna „nazwy ludowe” zawiera nazwy z tekstu głównego *Ziół leczniczych...*, przypisów, a także dołączonych przez Fedorowskiego spisów roślin na luźnych kartkach.

1	2	3	4	5	6	7	
Nr	Nazwy współczesne (Rutkowski 1996)		Informacje zapisane w <i>Zioliach leczniczych...</i>			Nazwy naukowe zapisane w I. tomie <i>Ludu Białoruskiego</i> (Fedorowski 1897)	
	nazwy naukowe	nazwy polskie	nazwy ludowe	nazwy szlacheckie	nr zeszytu /tablicy /okazu		
1.	<i>Achillea millefolium</i> L.	krwawnik pospolity	krwaunik	krwawnik	1/IV/12	<i>Achillea millefolium</i> L.	
2.	<i>Acorus calamus</i> L.	tatarak zwyczajny	ajer, air, awir	ajer	1/VIII/84	<i>Acorus calamus</i> L.	
3.	<i>Alchemilla</i> sp.	przywrotnik	husinyje łapki	gęsie łapki	1/XI/49	<i>Alchemilla vulgaris</i> L.	
4.	<i>Alisma plantago-aquatica</i> L.	żabieniec babka wodna	szaleniec	szaleniec	1/I/1	<i>Alisma plantago</i> L.	
5.	<i>Allium oleraceum</i> L.	czosnek zielonawy	czasnyk polny	czosnek polny	2/XV/107	<i>Allium oleraceum</i> L.	
6.	<i>Alnus glutinosa</i> (L.)Gaertner	olsza czarna	alszyna, aleszyna	olcha	2/IX/88	<i>Alnus glutinosa</i> Gaertner	
7.	<i>Amaranthus chlorostachys</i> Willd.	szarłat zielony	bór, wasilki	bor	1/VIII/34	<i>Amaranthus blitum</i> Kunth., <i>A. viridis</i> [autora nazwy nie podano], <i>A. Blitum</i> var. <i>viridis</i> Moq. Tand	
8.	<i>Anagallis arvensis</i> L.	kurzyślad polny	makryca czerwona	mokrzyca czerwona	1/VII/27	<i>Anagallis phoenicea</i> Lmk.	
9.	<i>Antennaria dioica</i> (L.)Gaertner	ukwap dwupienny	a)	blednik	blednik	1/VII/31	<i>Filago arvensis</i> Fr.
			b)	ziele ad trasy	[nie podano]	2/XIV/105	<i>Hieracium pilosella</i> L.
10.	<i>Anthyllis vulneraria</i> L.	przelot pospolity	pieralotnik	przelot, przelotnik	1/XI/45	<i>Anthyllis vulneraria</i> L.	
11.	<i>Arctium tomentosum</i> Miller	łopian pajęczynowaty	rapiej, łopuch	łopuch	2/IV/72	<i>Lappa tomentosa</i> L.	

1	2	3	4	5	6	7
12.	<i>Arctostaphylos uva-ursi</i> (L.)Sprengel	mącznica lekarska	muczennik, muczennicznik	muczennik, muczennicznik	1/XIV/59	<i>Arctostaphylos uva ursi</i> Spr.
13.	<i>Arnica montana</i> L.	arnika góraska	kościan, arnik	arnika	1/III/10	<i>Arnica montana</i> L.
14.	<i>Artemisia absinthium</i> L.	bylica piołun	pałyn	piołun	1/VIII/35	<i>Artemisia absinthium</i> L.
15.	<i>Artemisia campestris</i> L.	bylica polna	bylnik, czarnobul, czarnobylnik	bylnik, bylica	1/XI/46	[nie podano]
16.	<i>Artemisia vulgaris</i> L.	bylica pospolita	bylnik, czarnobyl	bylnik, bylica	2/XV/106	<i>Artemisia vulgaris</i> L.
17.	<i>Astragalus glycyphyllos</i> L.	traganek szerokolistny	pauzun lesany	pełzun, pełzacz leśny	1/VI/21 [na dole]	<i>Astragalus glycyphyllos</i> L.
18.	<i>Berteroia incana</i> (L.)DC.	pyleniec pospolity	hrymotnik	[nie podano]	1/IX/38	<i>Farsetia incana</i> R.
19.	<i>Briza media</i> L.	drżączka średnia	bałotna mietlica	mietlica błotna	1/VIII/36	<i>Briza media</i> L.
20.	<i>Bryonia alba</i> L.	przestęp biały	pierestup	przestęp, przestępnik	2/IV/70	<i>Bryonia alba</i> L.
21.	<i>Calendula officinalis</i> L.	nagietek lekarski	nahatki, od Słonima krokos	nagietki	2/I/63	<i>Calendula officinalis</i> L.
22.	<i>Calluna vulgaris</i> (L.)Hull	wrzos zwyczajny	wieres, wrzos, wierás	wrzos	1/VI/25	<i>Calluna vulgaris</i> Salisb.
23.	<i>Cannabis sativa</i> L.	konopie siewne	kanopli, płaskuny	konopie	1/VIII/32	<i>Cannabis sativa</i> L.
24.	<i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.)Med.	tasznik pospolity	woszy	wszy, wszybój	2/XII/98	<i>Capsella bursa-pastoris</i> Mnch.
25.	<i>Centaurea cyanus</i> L.	chaber bławatek	wołoszka	wołoszka, bławatki	2/XIII/99	<i>Centaurea cyanus</i> L.
26.	<i>Centaurea scabiosa</i> L.	chaber driakiewnik	wierednik	wierednik	1/III/8	<i>Scabiosa columbaria</i> L.
27.	<i>Chelidonium majus</i> L.	glistnik jaskółcze ziele	cenceleja	cenceleja	1/XII/51	<i>Chelidonium majus</i> L.
28.	<i>Chimaphila umbellata</i> (L.)W.Barton	pomocnik baldaszkowy	stanaunik męzki, stanaunik męczyński	stanownik męzki	1/II/3	<i>Pirola umbellata</i> L.
29.	<i>Cirsium arvense</i> (L.)Scop.	ostrożeń polny	czartopałoch	[nie podano]	1/IX/39	<i>Carduus acanthoides</i> L., <i>Cirsium arvense</i> L. ¹¹
30.	<i>Clinopodium vulgare</i> L.	klinopodium pospolite	bohawyje kresielka	[nie podano]	2/V/73	<i>Clinopodium vulgare</i> L.
31.	<i>Consolida regalis</i> S.F.Gray	ostróżeczka polna	kaziołczyki, kaziołki	koziółki	1/IV/14	<i>Delphinium consolida</i> L.
32.	<i>Coronilla varia</i> L.	cieciorka pstra	pauzun paleny	pełzun, pełzacz polny	1/VI/21 [na górze]	<i>Coronilla varia</i> L.
33.	<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.)Soó	kukułka krwista	nizipierśnica, nizipierśnik	[nie podano]	2/VII/78	<i>Plantago lanceolata</i> L.
34.	<i>Daucus carota</i> L.	marchew zwyczajna	morkwa	marchew	2/X/90	<i>Daucus carota</i> L.
35.	<i>Dianthus deltoides</i> L.	goździk kropkowany	serdecznik	serdecznik	1/VI/23	<i>Dianthus deltoides</i> L.
36.	<i>Erigeron acer</i> L.	przymiotno ostre	dola	dola	1/XIII/56	<i>Erigeron acer</i> L.
37.	<i>Euonymus verrucosus</i> Scop. ¹²	trzmielina brodawkowata	czeremszyna, czeremcha	czereemcha	2/VIII/85	<i>Prunus padus</i> L.

¹¹ W kolumnie 6 zachowano oryginalny zapis z *Ludu Białoruskiego...*, pozostawiając użyte tam spójniki.

¹² Nazwa ludowa **czeremszyna**, **czeromcha**, **czereemcha** wskazuje, że Fedorowski chciał załączyć okaz czeremchy zwyczajnej *Prunus padus*, jednak omyłkowo wkleił okaz trzmieliny brodawkowej *Euonymus verrucosus*.

1	2	3	4	5	6	7
38.	<i>Euphorbia helioscopia</i> L.	wilczomlecz obrotny	miesiacznik	miesięcznik	1/XIII/55	<i>Euphorbia helioscopia</i> L.
39.	<i>Galium mollugo</i> L.	przytulia zwyczajna	urocznik biały	urocznik biały	1/XI/47	<i>Galium mollugo</i> L.
40.	<i>Galium verum</i> L.	przytulia właściwa	urocznik żółty	urocznik żółty	1/XI/48	<i>Galium verum</i> L.
41.	<i>Genista tinctoria</i> L.	janowiec barwierski	niełaza, nicalaza	[nie podano]	2/VII/80	<i>Genista tinctoria</i> L.
42.	<i>Geum urbanum</i> L.	kuklik pospolity	padaroznik	podróznik	1/XI/50	<i>Armeria vulgaris</i> Willd., <i>Geum urbanum</i> L.
43.	<i>Glechoma hederacea</i> L.	bluszczuk kurdybanek	rozchodnik, razchodnik	rozchodnik	1/V/20	<i>Glechoma hederacea</i> L.
44.	<i>Humulus lupulus</i> L.	chmiel zwyczajny	chmiel	chmiel	2/XI/93	<i>Humulus lupulus</i> L.
45.	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	lulek czarny	blokot	blekot	1/VI/22	<i>Hyoscyamus niger</i> L.
46.	<i>Hypericum perforatum</i> L.	dziurawiec zwyczajny	świętojańskie ziele	świętojańskie ziele	1/V/17	<i>Hypericum perforatum</i> L.
47.	<i>Inula helenium</i> L.	oman wielki	dziwiesił	dziwięcsił	2/VI/76	<i>Inula helenium</i> L.
48.	<i>Jovibarba sobolifera</i> (J. Sims) Opiz	rojniczek pospolity	skoczka	skoczki	2/XII/96	<i>Sempervivum soboliferum</i> Sims.
49.	<i>Juniperus communis</i> L.	jałowiec pospolity	jadłowiec	jadłowiec	2/VIII/82	<i>Juniperus communis</i> L.
50.	<i>Knautia arvensis</i> (L.)Coul.	świerzbica polna	rannik	gojeniec	1/III/9	<i>Knautia arvensis</i> L.
51.	<i>Leonurus cardiaca</i> L.	serdecznik pospolity	szanta, hłuchaja krapawa	szanta, głucha pokrzywa	1/IX/40	<i>Leonurus cardiaca</i> L.
52.	<i>Linaria vulgaris</i> Miller	lnica pospolita	blaszczycznik blaszczycznik, lenok	blaszczycznik [nie podano]	1/XIII/57 2/VIII/83	<i>Linaria vulgaris</i> Mill.
53.	<i>Logfia arvensis</i> (L.)Holub	suchotki polne	suchotnik	suchotnik	2/IX/87 [z lewej]	<i>Gnaphalium dioicum</i> L.
54.	<i>Logfia minima</i> (Sm.)Dum.	suchotki drobne			2/IX/87 [z prawej i pośrodku]	
55.	<i>Lotus corniculatus</i> L.	komonica zwyczajna	rucwica	rutwica	1/VII/26	<i>Lotus corniculatus</i> L.
56.	<i>Lycopus europaeus</i> L.	karbieniec pospolity	drasion	drasion	1/II/6	brak
57.	<i>Lythrum salicaria</i> L.	krwawnica pospolita	czerwono-ziele	czerwono-ziele	2/II/65	<i>Orchis latifolia</i> L.
58.	<i>Malva alcea</i> L.	ślaz zygmarek	ślaz	szlaz	2/III/69	<i>Althaea officinalis</i> L.
59.	<i>Malva pusilla</i> Sm.	ślaz drobnokwiatowy	szależki	szelążki	2/IV/71	<i>Malva rotundifolia</i> L. ¹³
60.	<i>Malva verticillata</i> var. <i>crispa</i> L.	ślaz kędzierzawy	hardowica, żerdowica	żerdowica	2/II/64	<i>Malva crispa</i> L.
61.	<i>Melilotus alba</i> Med.	nostrzyk biały	barkun	barkun	2/XII/97	<i>Medicago falcata</i> L.
62.	<i>Mentha arvensis</i> L.	mięta polna	szanta polna, polenaja	szanta polna	2/VIII/81	<i>Mentha arvensis</i> L.
63.	<i>Menyanthes trifoliata</i> L.	bobrek trójlistkowy	babok, bobik	bobik	1/II/5	<i>Menyanthes trifoliata</i> L.
64.	<i>Origanum vulgare</i> L.	lebiodka pospolita	macierduszka	macierzanka	2/I/60	<i>Origanum vulgare</i> L.
65.	<i>Paeonia officinalis</i> L.	piwonia lekarska	piwonija	piwonija	2/VI/75	<i>Paeonia officinalis</i> L.
66.	<i>Pedicularis palustris</i> L.	gnidosz błotny	prorwa	przerwa	2/I/61	<i>Pedicularis palustris</i> L.
67.	<i>Petroselinum crispum</i> (Miller)A.W.Hill	pietruska zwyczajna	pietruska	pietruska	2/IX/86	<i>Petroselinum sativum</i> Hlfm.

¹³ Prawdopodobnie błędny zapis oznaczenia okazu *Malva rotundifolia* L.

1	2	3	4	5	6	7
68.	<i>Pimpinella saxifraga</i> L.	biedrzyca mniejszy	jedrzyca	jedrzyca	1/XII/52	<i>Pimpinella saxifraga</i> L.
69.	<i>Plantago major</i> L.	babka większa	babka	babka	1/V/19 2/II/66	<i>Plantago major</i> L.
70.	<i>Plantago media</i> L.	babka średnia	szparnik	szparnik	1/IV/15	<i>Plantago media</i> L.
71.	<i>Polygonum bistorta</i> L.	rdest wężownik	oborocień, ober, oberek	ober	1/II/4	<i>Polygonum bistorta</i> L.
72.	<i>Polygonum persicaria</i> L.	rdest plamisty	drasion	drasion	2/XIII/101	<i>Polygonum persicaria</i> L.
73.	<i>Populus tremula</i> L.	topola osika	asina	osina	2/III/67	<i>Populus tremula</i> L.
74.	<i>Potentilla anserina</i> L.	pięciornik gęsi	srebrnik	srebrnik	1/XII/54	<i>Potentilla anserina</i> L.
75.	<i>Potentilla erecta</i> (L.)Räuschel	pięciornik kurze-ziele	dzierewianka	dzierewianka	1/XIV/60	<i>Potentilla tormentilla</i> Schrh.
76.	<i>Primula veris</i> L.	pierwiosnka lekarska	kluczyki	kluczyki	1/IV/16	<i>Primula veris</i> L., <i>P. officinalis</i> L.
77.	<i>Prunella vulgaris</i> L.	głowienka pospolita	burnelka, brunelka	burnelka	1/II/7	<i>Brunella vulgaris</i> L.
78.	<i>Pteridium aquilinum</i> (L.)Kuhn	orlica pospolita	paparacień, paparatnik	paproć	1/X/44	<i>Pteris aquilina</i> L.
79.	<i>Pyrola rotundifolia</i> L. ¹⁴	gruszyczka okrągłolistna	stanaunik kobiecy, hruszaunik	stanownik kobiecy	1/II/2	<i>Pirola secunda</i> L.
80.	<i>Quercus robur</i> L.	dąb szypułkowy	dub	dąb	2/X/92	<i>Quercus robur</i> L.
81.	<i>Ranunculus polyanthemos</i> L.	jaskier wielokwiatowy	ładyszniak	ładyszniak	1/XII/53	<i>Ranunculus polyanthemos</i> L., <i>R. acer</i> L., <i>R. auricomus</i> L.
82.	<i>Rubus plicatus</i> W. et N.	jeżyna fałdowana	czornyje maliny	ożyny, jażyny	2/XI/95	<i>Rubus caesius</i> L.
83.	<i>Rumex obtusifolius</i> L.	szczaw tępolistny	koński szczawiej	szczaw koński	2/VII/79	<i>Rumex hydrolepathum</i> Hds.
84.	<i>Sedum telephium</i> L.	rozchodnik purpurowy	założnik, zajcowa kapusta	kapusta zajęcza	2/XIV/103	<i>Sedum telephium</i> L.
85.	<i>Silene latifolia</i> ssp. <i>alba</i> (Miller) Greuter et Burdet	lepnica biała	pańczosznik	pończosznik	1/XIV/58	<i>Lychnis dioica</i> L. lub <i>Saponaria officinalis</i> L.
86.	<i>Solanum nigrum</i> L.	psianka czarna	guzicznik, listnik	guziczki	2/XIV/104	<i>Solanum dulcamara</i> L.
87.	<i>Spiraea chamaedrifolia</i> L.	tawuła ożankolistna	spirej	spireja	1/V/18	<i>Spiraea filipendula</i> L., <i>Spiraea aruncus</i> L.
88.	<i>Stellaria media</i> (L.)Vill.	gwiazdnica pospolita	makryca biała, makrec	mokrzyca biała	2/I/62 (z lewej)	<i>Stellaria media</i> Vill.
89.	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	wrotycz zwyczajny	piżma	piżmo	2/V/74	<i>Tanacetum vulgare</i> L.
90.	<i>Thymus pulegioides</i> L.	macierzanka zwyczajna	czabor	cząber	1/IV/13	<i>Thymus serpyllum</i> L.
91.	<i>Tilia</i> sp.	lipa	lipa	lipa	2/XIII/100	<i>Tilia</i> L.
92.	<i>Trifolium arvense</i> L.	koniczyna polna	kotki	kotki	1/X/42	<i>Trifolium arvense</i> L.
93.	<i>Trifolium aureum</i> Poll.	koniczyna złocistożółta	chmielniczek	chmielniczek	1/X/41	<i>Trifolium agrarium</i> L.
94.	<i>Trifolium medium</i> L. ¹⁵	koniczyna pogięta	kaniuszyna biała	koniczyna biała	1/VI/24	<i>Trifolium montanum</i> L. i <i>T. medium</i> L.
95.	<i>Trifolium pratense</i> L.	koniczyna łąkowa	dziacieliina	dziacieliina	2/XI/94	<i>Trifolium repens</i> L.

¹⁴ W niektórych rejonach nazwa **stanaunik kobiecy** odnosiła się zarówno do *Pyrola rotundifolia*, jak i do *P. secunda*, ale np. E. Orzeszkowa podaje dla pierwszej nazwę **stanaunik**, dla drugiej: **siemizielon** (Kielak 2004). Wyróżniano też **stanaunik męski** czyli *Chimaphila umbellata* (wiersz 28 w Tab.1, Petkevičius i in. 2014).

¹⁵ Nazwa **kaniuszyna biała** sugeruje, że okaz różowo kwitnącej *Trifolium medium* został do *Ziół leczniczych...* wklejony zamiast kwitnącej na biało *Trifolium montanum*. Jednak w monografii pojawiają się obie nazwy naukowe i z tego względu wers nie został zaznaczony szarą barwą.

1	2	3	4	5	6	7
96.	<i>Tussilago farfara</i> L.	podbiał pospolity	padbieł	podbiał	1/VII/30	<i>Tussilago farfara</i> L.
97.	<i>Urtica urens</i> L.	pokrzywa żegawka	rzeszka	rzeszka, pokrzywa	1/X/43	<i>Urtica urens</i> L.
98.	<i>Vaccinium myrtillus</i> L.	borówka czarna	czarnicy	czernicy, czrne jagody	2/IX/89	<i>Vaccinium myrtillus</i> L.
99.	<i>Verbascum nigrum</i> L.	dziewanna pospolita	dziwanna, dziewanna	dziewanna	1/VII/29	<i>Verbascum</i> L.
100.	<i>Verbascum</i> sp.	dziewanna	koutunicznik	kołtunicznik	2/VI/77	<i>Verbascum</i> L.
101.	<i>Veronica beccabunga</i> L.	przetacznik bobowiczek	zimazielon	zimazielon	1/IV/11	<i>Lysimachia nummularia</i> L., <i>Veronica beccabunga</i> L.
102.	<i>Veronica</i> cfr. <i>persica</i> Poir. ¹⁶	przetacznik perski	makryca biała, makrec	mokrzyca biała	2/I/62 (z prawej)	[gatunku nie wymieniono]
103.	<i>Viburnum opulus</i> L.	kalina koralowa	kalina	kalina	2/III/68	<i>Viburnum opulus</i> L.
104.	<i>Vicia faba</i> L.	bób	bob	bob	2/XIII/102	<i>Vicia faba</i> L.
105.	<i>Vinca minor</i> L.	barwinek pospolity	barwinek, barwiniec	barwinek	1/VII/28	<i>Vinca minor</i> L.
106.	<i>Viola riviniana</i> Rchb.	fiólek Rivina	paruszeniec	poruszeniec	1/IX/37	<i>Calamintha acinos</i> Arv.
107.	<i>Viola riviniana</i> Rchb. / <i>Viola reichenbachiana</i> Jordan – okaz bez kwiatów ani owoców	fiólek Rivina / fiólek leśny	razchodnik leśny	rozchodnik leśny	2/X/91	<i>Glechoma hederacea</i> L.
108.	<i>Viola tricolor</i> L.	fiólek trójbarwny	bratki	bratki	1/VIII/33	<i>Viola tricolor</i> L.

¹⁶ Okaz tej rośliny został wklejony wraz ze *Stellaria media* pod wspólnym numerem. Prawdopodobnie była to świadoma decyzja Fedorowskiego, gdyż w zielniku „*Rośliny użyteczne...*” (Archiwum WA, sygn. 1) w ten sam sposób przyporządkował okazy *Stellaria* i *Veronica* do nazwy **makryca biała**.

Aneks 1

Tekst zawarty w zeszycie 1. *Ziół leczniczych...*

Zioła lecznicze
używane przez lud litewski w okolicach Wołkowyska i Słonima,
z dodatkiem roślin w gusłach i czarach zastosowanie mających

Część pierwsza
Zebrał i objaśnił
Michał Fedorowski

Własność muzeum etnograficznego Zygmunta Glogera¹⁷

Zioła lecznicze i guślarskie u ludu z okolic Wołkowyska i Słonima	Człowiek zbliżony do natury już od czasów niepamiętnych rozpoznał rozmaitych ziół własności lecznicze, które przechodząc z pokolenia na pokolenie, nieraz osłonięte głęboką tajemnicą, do czasów dzisiejszych dotrwały. Na Litwie może więcej niż gdzieindziej, wiara w cudowne zioła, które aby tylko umiejętnie zadane, leczą najpoczywsze choroby, czarują lub chronią od czarów, zadają śmierć, odpędzają złego ducha lub po poświęceniu nabierają mocy: uspokojenia burzy i chronienia od uderzeń piorunów, wiara ta między ludem po dawnemu gości. Całe zastępy t.z. znacharów, leczą dotąd ludzi i ich dobytek, li tylko za pomocą ziół i w tajemnicy zachowywanych zamawiań, szybko i skutecznie. Rzuciwszy o ziołach kilka ogólnych wiadomości, przystępuję obecnie do szczegółowych objaśnień, które z niemałym trudem od ludu miejscowego zasięgnąć zdołałem.
Tablica I	№1. Szaleniec. Szaleniec rośnie w miejscach niskich, w płytkich strumieniach tudzież po nad brzegami rzek. Łodyga jego nieraz na półtrzeci stopy po nad ziemię wyrasta, kwitnie w drugiej połowie miesiąca czerwca. Szaleńca, który zasługuje na to, aby lekarze nasi zwrócili nań swą uwagę, znacharzy tutejsi używają w wypadkach wścieklizny. W tym razie ziele uprzednio wysuszone i starte na proszek zadawane bywa trzykroć, mianowicie: o wschodzie, zachodzie i znów nazajutrz o wschodzie słońca, a jeżeli miesiąc nie upłynął od chwili pokąsania przez zwierze wściekle, to zawsze pomaga skutecznie. W zbawienną własność szaleńcu nie dawałem długo wiary, lecz gdy trzodzie méj pokąsanéj w moich oczach przez psa wściekłego, zadano go a wścieklizna nie ujawniła się wcale – uwierzyć musiałem. Korzeń tej rośliny o zapachu ostrym, ma mieć według słów znachara Teofila Lewkiewicza ze wsi Wiszowa w Słonimskim więcej daleko własności leczniczych aniżeli łodyga i liście, ztąd powinien być zawsze używany, gdy chodzi o ratunek ludzi pokąsanych przez zwierzęta podejrzane o wściekliznę. Mówiono mi we wsi Studerowszczyźnie (Sł.), że niektóre psy dotknięte wścieklizną, powodowane własnym instynktem, wyszukują po moczarach szaleńcu i same się leczą. Pewien zaś stary gospodarz zaręczał mi, że widział na własne oczy, jak pies jego, który dotąd <u>żywinę</u> jego strzeże, powróciwszy skąście ze zranionym uchem, przybiegł nad strumień w pobliżu którego on kosił i chciwie spożywał zbawienne to ziele.
Tablica II	№2. Stanaunik kobiocy v. hruszaunik. Napar z tego ziela kobietom ciężko rodzącym ma przynosić zbawienną ulgę. Radzą go pić cierpiącym na t.z. przerwanie. Rośnie po lasach sosnowych.
Tablica II	№3. Stanaunik mężki. Piją go mężczyźni w razie silnego osłabienia pochodzącego od przesuwania się t.j. podźwignięcia.

¹⁷ Późniejszy dopisek zrobiony przez Zygmunta Glogera.

Tablica II	№4. Oborocień. Zaparzony korzeń ma być wielce pomocny od biegunki krwawej i takiegoż moczu, w którym to również razie, zadają go i bydłu. Ziarno tej rośliny, kształtem zbliżone do gryki, lud litewski podczas głodu mięsza z żytem lub też z samego, po zmieleniu na żarnach, chleb sobie wypieka.
Tablica II	№5. Babok v. bobik. Rośnie po moczarach, w pobliżu rzek i w ogólności po łąkach niskich, smak ma gorzki nie do zniesienia, leczą się nim cierpiący na ból w piersiach. Od kaszlu zadawnionego również ma być skuteczny bardzo ¹⁸ .
Tablica II	№6. Drasion. Sok wyciśnięty z łodygi tej rośliny, tępi robactwo zalęgające się w ranach u zwierząt.
Tablica II	№7. Burnelka v. brunelka. Odwar burnelki piją dla złagodzenia kaszlu, również używają go do płukania w zapaleniach gardła.
Tablica III	№8. Wierednik. Wierednik w stanie surowym lub po sparzeniu go wodą gorącą przykładany bywa do sforsowanych od nadmiernej pracy żył i nadwreżonych kości.
Tablica III	№9. Rannik. W świeżą ranę napuszczony sok z tej rośliny goić ją ma niezawodnie, chroniąc jednocześnie od zaropienia. Uważają tylko, aby w przeciągu dni trzech po zapuszczeniu soku, miejsca skaleczonego nie odwiązywać wcale.
Tablica III	№10. Kościan v. arnik. W razie złamania kości lub wywichnięcia któregokolwiek z członków, kościan po sparzeniu przykładany bywa. Ma to być ziele w razach powyższych pomocne wielce.
Tablica IV	№11. Zimazielon. Rośnie zwykle po źródłiskach, a że w zimie nie wędnie, przeto dla tej własności nazwę swą otrzymał. Zielem tym, po zmoczeniu go w zimnej wodzie, w razie silnego bólu okładają głowę.
Tablica IV	№12 Krwaunik. Napar piją przeciw krwawej biegunce, ziele zaś samo przyłożone do niewielkiej rany, ma podobno krew szybko tamować.
Tablica IV	№13. Czabor v. cząber. Napar czaboru, który w obfitości po suchych rośnie łąkach, używany jest przez lud w razach, gdy chodzi o wstrzymanie biegunki.
Tablica IV	№14. Kaziółczyki v. kaziółki. Użyte wewnątrz po zaparzeniu mają bardzo skutecznie działać przeciw kolce.
Tablica IV	№15. Szparnik. Liście tego zielea przykładają do miejsc odparzonych na nogach wskutek niewygodnego obóvia.
Tablica IV	№16. Kluczyki. Napar z kluczyków piją od suchego kaszlu, jak również w celu złagodzenia bólu w piersiach.
Tablica V	№17. Świętojańskie ziele. Żółte kwiatki tej rośliny moczą w oliwie, która ma być bardzo pomocną w głuchocie.
Tablica V	№18. Spirej. Piją od zimnicy.
Tablica V	№19. Babka. Listki bobkowe przykładane do wrzodów mają wyciągać zaognienie.
Tablica V	№20. Rozchodnik. Ludzie cierpiąc ból gardła, odwar używają do płókania, a liśćmi parzonymi okładają nabrzękle gruczoły.
Tablica VI	№21. Pauzun polny i leśny. Leczyć ma krwawą biegunkę i w ogólności wszystkie bóle żołądka.
Tablica VI	№22. Blokot. Pałą go w fajce od bólu zębów. Roślina ta dla swych własności odurzających ma mieć szerokie zastosowanie w czarach.
Tablica VI	№23. Serdecznik. Ostudzony napar serdeczniku ma skutecznie działać przeciw bólu i nienormalnemu biciu serca.
Tablica VI	№24. Kaniuszyna biała. Napar z białej koniczyny piją kobiety podlegające białym upławom.
Tablica VI	№25. Wieres. v. wrzos. W wodzie przegotowanej ze wrzosem matki kąpią swe dzieci na suchoty chore. Reumatyków okładają wrzosem parzonym.
Tablica VII	№26. Rucwica. Ziele to, po sparzeniu go w wodzie gorącej, przyłożone do ciała uspakają bóle i darcie w kościach, jak nie mniej jest pomocne i w reumatyzmach nawet zadawnionych.
Tablica VII	№27. Makryca czerwona. Ostudzony napar mokrzycy ma zatrzymywać czerwone

¹⁸ Odwar bobiku służy także jako lekarstwo na febrę (od Słonima) – przypis M. Fedorowskiego umieszczony w zeszycie 3. *Ziół leczniczych...* z 1886 roku.

	upławy, jeżeli się go przez dni trzy po sobie idące o wschodzie i zachodzie słońca przyjmuje.
Tablica VII	№28. Barwinek. Aby kołtun po kościach nie łamał, a zwinął się jak najprędzej, znachorzy napar z barwinku pić radzą.
Tablica VII	№29. Dziwanna. Dziewanna zaparza się i daje pić dzieciom na wpół z mlekiem, gdy od lekkiego przeziębienia ciężkość na piersi spadnie.
Tablica VII	№30. Padbieł. Liść przykładany do ran i wrzodów białą czyli spodnią stroną, wyciąga z nich zaognienie. Od róży ma być skuteczny nie mniej.
Tablica VII	№31. Blednik. Rośnie na gruntach jałowych, piją go chorzy na zimnicę, by sprawiał wymioty.
Tablica VIII	№32. Kanopli (płaskuny). Okręcają głowę, żeby kołtun nie łamał po kościach, lecz wyszedł na wierzch.
Tablica VIII	№33. Bratki. Dają pić dzieciom od <u>szkropuł</u> .
Tablica VIII	№34. Bór v. wasilki. Od krwawego moczu i biegunki środek niezawodny. Bydło od krwawki również nim leczą – ulgę czyni prędko.
Tablica VIII	№35. Pałyn. Odwaru piołunowego używają od biegunki, rżnięcia i bólu w żołądku ¹⁹ .
Tablica VIII	№36. Bałotna mietlica. Łagodzi koklusz.
Tablica IX	№37. Paruszeniec. Piją odwar na nowiu o wschodzie i zachodzie słońca, w razach takich, jeżeli piersi lub żołądek bołą od dźwigania nad siły ciężarów t.j. od podźwigania się czyli jak lud mówi <u>paruszenia</u> . Następujące zioła, zwykle święcone są w dzień Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a rzucane na żar, mają według mniemania ludu, ochraniać od uderzeń piorunów, tudzież oddalać grady i pryciszać lub odwracać w inną stronę srożące się burze.
Tablica IX	№38. Hrymotnik.
Tablica IX	№39. Czartopałoch, którym również podkurzają dzieci w razie, gdy nad nimi trąba wietrzna zaszumi.
Tablica IX	№40. Szanta v. hłuchaja krapawa, z której radzi bartnicy, gdy obficie rośnie w pobliżu pasieki, gdyż chronić ma pszczoły od chorób nasłanych i zwykłych.
Tablica X	№41. Chmielniczek, którego wraz z kotkami używają również do kadzenia przez cały ten czas, gdy nieboszczyk leży w chacie, a to w celu oddalania złych duchów od ciała. Chmielniczek, kotki i nietupicz zaszyte w poduszkę, ochraniają także zmarłego w świecie pozagrobowym od przystępu sił nieczystych.
Tablica X	№42. Kotki. Jest to ostatnie z ziół mających moc oddalania burz, gradów i piorunów.
Tablica X	№43. Rzeszka. „Miży Janou” t.j. począwszy z dnia Świętego Jana, aż do dnia tego Świętego według stylu starego, kobiety zwykle przez wianeczek uwity z rzeszki, a poświęcony w dzień Oktawy Bożego Ciała cedzić mleko, a to w tym celu, aby czarownice, które w tym czasie najwięcej szkód czynią, od krów go odjąć nie mogły. Prócz tego w sam dzień Świętego Jana rzeszkę wraz z paprocią zatykają we wszystkie ściany obórki i chaty, zwłaszcza dokoła drzwi i okien, jak również w naczynia do nabiału, gdyż według mniemania ludu, zioła te przez czarownice są omijane z daleka.
Tablica X	№44. Paparacień v. paparatnik (patrz №43 rzeszka). Z paproci przyrządzają również kąpiele dla suchotników ²⁰ .
Tablica XI	№45. Pieralotnik. Od przełknięcia podkadzają dzieci oraz krowom zadają, by od czarów bezpieczne były. Święci się w dzień Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.
Tablica XI	№46. Bylnik v. czarnobuł, czarnobylnik . Używany w czarach.

¹⁹ I nim się również na febrę leczą, przyjmując przed samym paroksyzmem gałki robione z listków świeżego piołunu, które wpierv tłuką w stępie dosypując soli (od Wołkowyska) – przypis M. F. umieszczony w zeszytcie 3. *Ziół leczniczych*...

²⁰ Suchotników kąpią dolewając do letniej wody odwar otrzymany po ugotowaniu na wolnym ogniu paproci z gałązkami wierzby i korzeniem airu (tatarak, tatarskie ziele, *Calamus acorus*, Ob. Z. 2-gi N^o84) (od Słonima) – przypis M. F. umieszczony w zeszytcie 3. *Ziół leczniczych*...

- Tablica XI №№47 i 48. Urocznik biały i żółty. Pomocny od urzeczzeń, w których to razach podkadzają nim ludzi i dobytek. Poświęcony w dzień Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, zarówno z innymi ziołami, zwłaszcza chroniącymi od czarów, znajduje się niemal pod każdą strzechą wieśniaczą.
- Tablica XI №49 Husinyje łapki. Obok wianeczków z innych ziół, jeden li tylko uwity z samych husinych łapek, poświęcany bywa w dzień Oktawy Bożego Ciała, od którego to dnia począwszy, aż przez cały miesiąc, codziennie przezeń mleko precedzają, „by się nie bało oczów”.
- Tablica XI №50. Padarożnik zadaje się krowom w chlebie, by dużo mleka dawały.
- Tablica XII №51. Cenceleja. Cenceleją skrzętne gospodynie zawsze wyparzają hładysze, a to w tym celu, by osiadało dużo śmietany, a masło wyrobione z niej, miało barwę żółtą²¹.
- Tablica XII №52. Jedreniec. Służy również do wyparzania donic, przytem korzeń moczony w wódce, wrzucają do tabaki dla lepszego zapachu.
- Tablica XII №53. Ładyszniak. Ładyszniakiem, zarówno jak i tylko co przytoczonymi ziołami, parzą naczynia od mleka, aby to było smaczne i nie bało się oczów, czyli aby go uchronić od uroku.
- Tablica XII №54. Srebrnik. Używany jest w praktykach guślarskich²².
- Tablica XIII №55. Miesiacznik. Miesiacznikiem podkurzają niemowlęta „od wejrzenia miesiąca”, tudzież w razach takich przyprawiają zeń kąpiel. Jest bowiem wiara między ludem, że od promieni księżycy niemowlęta, które pół roku nie skończyły, dostają rżnięcia w żołądku. Dlatego to matki przed „wejrzeniem księżycy”, chronią nie tylko dzieci ale i pieluszki ich wiszące na płocie, nim księżyc wzejdzie, wnoszą do chaty.
- Tablica XIII №56. Dola. Wieczorem w wigilję Świętego Jana, cała rodzina od najstarszego do najmłodszego jej członka, zatyka w ścianę chaty po gałązce doli. Nazajutrz, rozwinięty kwiat wróży przez cały rok zdrowie i życie, nierozwinięty – śmierć.
- Tablica XIII №57. Błaszczycznik. Przestrzegają aby ziela tego nie wnosić do wnętrza chat, gdyż ma się przyczyniać do rozmnażania pluskiew it.p. robactwa.
- Tablica XIV №58. Pańczosznik. Roztarty w makotrze zamydła wodę, dla tej więc jego własności, lud nim zastępuje sobie mydło, używając go do prania wełnianych rzeczy.
- Tablica XIV №59. Muczennik v. muczennicznik. Jest to roślina farbiarska. Po wyrwaniu wraz z korzeniem, ususzeniu i utłuczeniu w stępie na proszek, gotuje się i zalewa nim przędę lub płótno. Nazajutrz, przędza wyjęta z cebra, nabiera barwy brązowej, a włożona podczas pogody do rudy stojącej po łąkach, po 24-u godzinach robi się zupełnie czarną. Kobiety w tych stronach farbują w taki sposób zapaski i spódnice płócienne do codziennego użytku przeznaczone. Muczennik rośnie na pagórkach wśród sosnowych lasów.
- Tablica XIV №60. Dzierewianka. Odwar z korzeni lud pije podczas cholery, listków baby używają do wyparzania donic.

Przypisek do zeszytu I-go Ziół leczniczych.

Nazwy roślin w gwarze ludu	Te same nazwy w języku szlachty zagonowej
szaleniec	n. t .s.
stanaunik kobiecy v. hruszaunik	stanownik kobiecy
stanaunik męczyński	stanownik męzki
oborocień, ober v. oberek	ober
babok v. bobik	bobik
drasion	n. t. s.

²¹ Zadawaną bywa bydłu w gałkach chleba od krwawego moczu (Od Słonima) – przypis M. F. umieszczony w zeszycie 3. *Ziół leczniczych...*

²² Proszek z palonych robaków (dżdżowników) i tego ziela zadają bydłu również w gałkach chleba w przypadku choroby ślinogórzem zwanej (od Słonima) – przypis M. F. umieszczony w zeszycie 3. *Ziół leczniczych...*

burnelka v. brunelka	burnelka
wierednik	n. t. s.
rannik	gojeniec
kościan v. arnik	arnika
zimazielon	n. t. s.
krwaunik	krwawnik
czabor	cząber
kaziołczyki v. kaziołki	koziółki
szparnik	n. t. s.
kluczyki	n. t. s.
świętojańskie ziele	n. t. s.
spirej	spireja
babka	n. t. s.
razchodnik	rozchodnik
pauzun paleny i lesany	pełzun v. pełzacz polny i leśny
blokot	blekot
serdecznik	serdecznik
kaniuszyna biała	koniczyna biała
wieres v. wierâs	wrzos
rucwica	rutwica
makryca czyrwona	mokrzyca czerwona
barwinec	barwinek
dziwanna	dziewanna
padbieł	podbiał
blednik	n. t. s.
kanopli	konopie
bratki	n. t. s.
bór v. wasilki	bor
pałyn	piołun
bałotna mietlica	mietlica błotna
paruszeniec	poruszeniec
hrymotnik	
czartopałoch	
szanta v. hłuchaja krapkiwa	szanta v. głucha pokrzywa
chmielniczek	n. t. s.
kotki	n. t. s.
rzeszka	rzeszka, pokrzywa
paparacień v. paparatnik	paproć
pieralotnik	przelot v. przelotnik
bylnik, czarnobul v. czarnobylnik	bylnik v. bylica
urocznik biały i żółty	n. t. s.
husinyje łapki	gęsie łapki
padaróżnik	podróżnik
cenceleja	n. t. s.
jedreniec	n. t. s.
ładyszcznik	n. t. s.
srebrnik	n. t. s.
miesiącznik	miesięcznik
dola	n. t. s.
błaszczycznik	n. t. s.
pańczosznik	pończosznik
muczennik v. muczennicznik	t. s.
dzierewianka	t. s.

Aneks 2

Tekst zawarty w zeszytcie 2. *Ziół leczniczych...*

Zioła lecznicze
używane przez lud litewski w okolicach Wołkowyska i Słonima z dodatkiem roślin
w gusłach i czarach zastosowanie mających.

Zeszyt II-gi
Zebral i opisał
Michał Fedorowski.

- Tablica I №60. Macierduszka (macierzanka)²³. Macierzankę gotowaną w syconym miodzie, lud pije w uporczywych kaszlach, jak niemniej w odwarze jój (do którego dodają nieco octu) maczane chusty, po przyłożeniu uśmierzają przykre bóle głowy, czy to z gorączki czy z innych pochodzące przyczyn. Wreszcie napar z tego ziele ma być skutecznym lekarstwem od kamienia, a zarazem w stanie ostudzonym mdłości odpędza i tamuje wonity. Macierzanka rośnie dość obficie po tutejszych lasach.
- Tablica I №61. Prorwa (przerwa). Napar prorwy pity w prędkim czasie po zapadnięciu w ciężę plód niweczy²⁴ zaś w mniejszej dozie używany pomaga radykalnie w zatrzymaniu uryny, w którym to razie zadają go i bydłu.
- Tablica I №62. Makryca biała v. makrec (mokrzyca biała). Napar z téj rośliny piją zwykle kobiety cierpiące na białe upławy²⁵.
- Tablica I №63. Nahatki, od Słonima krokos (nagietki). Kobiety brzemiennie w razie silnego wstrząśnięcia, aby się uchronić od poronienia, napar z nagietków pić zwykły.
- Tablica II №64. Hardowica v. żerdowica (żerdowica). Lud tutejszy, świeże liście żerdowicy przykładają do wszelkich ran i wrzodów, albowiem mają one podobno tę własność, że w bardzo prędkim czasie goją rany, wyciągając z nich razem z materyą zaognienie.
- Tablica II №65. Czyrwono-ziele (czerwono-ziele). Czerwono-ziele wyrasta obficie w miejscach mokrych, najczęściej tuż przy samych brzegach strumieni i rzeczek. Odwar z korzenia téj rośliny lud pije od wysilenia się lub nadzwyczajnego żdźwigania czyli t.z. paruszenia.
Aby lekarstwo należyny skutek odniosło, potrzeba go zażywać z rzędu przez trzy wieczory po sobie idące i to wtedy, gdy wszyscy spać legną, a już to najlepiej o pierwszym pianiu koguta. Za pierwszym razem korzeń tej rośliny gotuje się w wodzie, następnie w mleku, a wreszcie za trzecim razem w gorzałce.
- Tablica II №66. Babka (n.t.s.). Świeże listki przykładane bywają do ran zajątrzonych w celu wyciągnięcia z nich zaognienia. Też listki z solą utarte, przyłożone do członków wywichniętych, ból mają tamować.
- Tablica III №67. Asina (osina). Cierpiący na febrę, gdy się już zbliża czas paroksyzmu, powinien uklęknąć przed osiną i trzykrotnie wygłosić:
„Prysiahaju tabie póki żyć budu to nigdy ani siecz cibie ani łamać nie budu, anno zrabi toje, kab minie trasca nie trasła”
W taki sam sposób podczas bólu zębów składa się przysięgę przed jarzębiną (harabina) lub kaliną, lecz aby ból stokroć uporczywszy nie wrócił, dotrzymać przysięgi do zgonu należy.
Jeżeli mleko jest ciągnące, a przytem barwy nieco siwój, ma to być pewną według mniemania ludu oznaką, że na oborę zostały nasłane czary.

²³ W nawiasach umieszczam nazwy jakie roślinom tutejsza szlachta okoliczną nadaje – przyp. M.F.

²⁴ Jako drugiego środka używają w tym razie szafranu, którego w wódce moczą – przyp. M.F.

²⁵ Od bólu w stawach gdy takowy powstał wskutek sforsowania zwykle przykładają parzoną mokrzycę albo kaszę jęczmienną ugotowaną na gęsto (od Słonima) – przypis M.F. umieszczony w zeszytcie 3. *Ziół leczniczych...*

Aby złemu zaradzić, należy trzy kołki osowe położyć wzdłuż progu obórki, dwa zaś inne przy samych uszakach²⁶ naprzeciw siebie wbić w ziemię i trzykrotnie t.j. o wschodzie, zachodzie i znów o wschodzie słońca, całe stado bydła przez nie przepędzić, a czary najniezawodniej ustąpić muszą. W razach takich, gdy czarownica odbiera krowom mleko, należy przedewszystkiem wyjąć niepostrzeżenie z czyjegokolwiek płotu o samej północy kilka lub kilkanaście osowych kołków i z takowych roznieciwszy ogień na krótki czas przed wschodem słońca, gotować cedziłko, nawsadzawszy uprzednio w nie jaknajwięcej igieł i szpilek. Gotować cedziłko należy koniecznie do tej pory dopóki wiedźma nie przyjdzie i nie poprosi, aby praktykę o której mowa porzucono. Kołki osowe zatykają w to miejsce, gdzie bydło krwią moczące urynę spuściło. Kołkiem osowym również lud wyciera konie, gdy te od kolek tarzają się i tłuką po ziemi. Wreszcie, gdy dziecię cierpi wielką chorobę, to w takim razie na wysokość jego wzrostu, kolek osowy wbijają w uszak, a gdy dziecię miejsce to przerośnie, choroba ma podobno raz na zawsze ustąpić.

- Tablica III №68. Kalina (n.t.s.). Lud naparem z kwiatu i jagód kaliny leczy się od kaszlu suchego i od bólu piersi.
- Tablica III №69. Ślaz (szlaz). Szlaz (kwiat z korzeniem) warzony lud pije w uporczywym kaszlu. Korzeń zaś jego na proszek utarty i z wódką przyjmowany, wstrzymuje czerwone upławy. Liśćmi szlazu podścielają brzemiennie kobiety, by im lekki poród uczynić. Również okładają nim i płócią bolące gardła.
- Tablica III №70. Pierestup (przestęp v. przestępnik). Przestęp przykładany do mających się uformować wrzodów przenosić je ma na inne miejsca; w razach więc takich gdy wrzód ukazuje się w gardle, w pobliżu oka, pod pachą it.p. jest środkiem nieocenionym²⁷.
- Tablica IV №71. Szależki (szelązki). Liście tego ziela przykładane do ran, wyciągają z nich zaognienie.
- Tablica IV №72. Rapiej v. łopuch (łopuch). Odwar z korzenia łopuchu używany jest przez lud tutejszy w chorobach wenerycznych.
- Tablica V №73. Bohawyje kresielka. Rośliną tą, która wraz z innymi święci się w dzień Najświętszej Maryi Panny Zielnej, kobiety podkadzają dzieci swe w razach takich, gdy przyczyna choroby pochodzić ma wskutek przełknięcia (ad pierepałochou).
- Tablica V №74. Pizma (pizmo). Wódkę pizmową (nastój) znacharzy dają pić śmiertelnie chorym dla przedłużenia życia.
- Tablica VI №75. Piwonija (n. t. s.). Ludziom podlegającym paroksyzmom t.z. choroby Świętego Walentego, napar z kwiatu piwonji pić radzą; w innych zaś okolicach kwiatem tej rośliny chorego podkurzają.
- Tablica VI №76. Dziewiesił (dziewięcsił v. dziewięcsilnik). Jest to roślina na Litwie powszechnie znana o własnościach wzmacniających; naparem z niej leczą się ludzie wiekiem i chorobami osłabieni. W leczeniu bydła ma również zastosowanie.
- Tablica VI №77. Koutunicznik (kołtunicznik). Miejsca podległe łamaniu w kościach dla ulżenia w cierpieniu albo są okładane wprost parzonym kołtunicznikiem, albo też chustami maczanymi w odwarze otrzymany z niego. Gdy kołtun jak mówią spadnie na serce, wtenczas napar z tej rośliny pić doradzają.
- Tablica VII №78. Nizipierśnica v. nizipierśnik. W razie gdy narywa między palcami u rąk albo nóg, korzeń roztarty z sadłem, zazwyczaj przykładany bywa.
- Tablica VII №79. Koński szczawiej (szczaw koński). Szczaw koński w wódce gotowany biegunkę wstrzymuje.
- Tablica VII №80. Nicłaza v. nicałaza. W odwarze tego ziela kąpią dzieci w suchotach będące.
- Tablica VIII №81. Szanta polena v. polenaja (szanta polna). Napar z tej szanty używa się od kaszlu i od ciężkości na piersiach.
- Tablica VIII №82. Jadłowiec (n. t. s.). W puchlinach, napar z jagód jałowcowych, według

²⁶ Poszerzenie obramienia, najczęściej okiennego lub drzwiowego, akcentujące jego górne naroża.

²⁷ W mniemaniu ludu szczęście w tej chacie wiecznie gości przy której on rośnie, jak niemniej toż szczęście nigdy nie opuści człowieka, dopóki go na swych piersiach nosi (od Wołkowyska) – przypis M.F.

mniemania ludu, ma być wyborym lekarstwem; miejsca nabrzmiące i opuchłe zasypują niekiedy proszkiem z jagód tłuczonych. Wreszcie proszek z tych jagód zmieszany z solą, popiołem i mąką owsianą, lud jako pewny środek daje owcom od kaszlu.

- Tablica VIII №83. Błaszczycznik v. lenok. Odwarem z tego ziela myją głowy, a to dla szybkiego porostu włosów, gdy te po chorobie wypelzną. (vid. zeszyt I).
- Tablica VIII №84. Ajer, air v. awir (ajer). W odwarze z korzenia tatarakowego matki kąpią swe dzieci, gdy te zdrowej cery nie mają. Również w szkorbucie zęby tym odwarem płóczą.
- Tablica VIII №85. Czeremszyna v. czeromcha (czeremcha). Jagody jadalne, napar z nich piją w kurczach żołądka.
- Tablica IX №86. Pietruszka (n.t.s.). Odwar z naciny w zatrzymaniu moczu ma być wielce skutecznym lekarstwem.
- Tablica IX №87. Suchotnik (n.t.s.). Kąpiel z niego ma być jednym z najlepszych środków w wynędznieniu, w suchotach u dzieci oraz na wszelkie wyrzuty skórne.
- Tablica IX №88. Alszyzna v. aleszyzna (olcha). Liście olchowe przykładane do ran zajątrzonych szybko zaognienie wyciągać z nich mają.
- Tablica IX №89. Czarnicy (czernicy v. czarne jagody). Napar z jagód czarnych piją nie tylko w bieguncie, ale też i w zatwardzeniu, gdyż mają podobno własność regulowania żołądka.
- Tablica X №90. Morkwa (marchew). W żółtaczce leczą się najczęściej używając kąpeli z odwaru nasienia marchwi.
- Tablica X №91. Rozchodnik lesny (rozchodnik leśny). Rozchodnik ten podobnie jak i ogrodowy (vid. zeszyt I), przykładany w zapaleniu gardła, ma prędką ulgę czynić.
- Tablica X №92. Dub (dąb). Odwar z kielichów (misczek) żołądziowych piją kobiety podlegające białym upławom. Korę warzoną lub sok z dębu zadają bydłu od krwawego moczu.
- Tablica XI №93. Chmiel (n.t.s.). Odwar z młodego chmielu używany o wiosnie, pomaga w zastarzałych febrach i żółtaczce leczy.
- Tablica XI №94. Dziacielina (dzięcielina). Cierpiącym wielką chorobę znacharzy radzą pić na czczo odwar z dzięcieliny.
- Tablica XI №95. Czornyje maliny (ożyny v. jażyny). Jagody na wpół dojrzałe mają być skuteczne w czerwonych upławach. Następnie odwar z korzenia, urynę zatrzymaną pędzi, a kwiat z wódką warzony hamuje biegunki.
- Tablica XII №96. Skoczka (skoczki). Skoczki, któremi lud zazwyczaj mogiły w tych stronach obsadza, bywają zadawane krowom dla wzbudzenia popędu płciowego.
- Tablica XII №97. Barkun (n.t.s.). Gałązkami barkunu, w tym samym celu co i wyżej, krowy smagają, a jeżeli bicie nie odnosi należytego skutku, wtedy zadają go obficie współ z karmem.
- Tablica XII №98. Woszy (wszy v. wszybój). Odwarem z tej rośliny otrzymanym, cielętom wszy zmywają.
- Tablica XIII №99. Wołoszka (wołoszka v. bławatki). Odwarem wołoszki i dziewięciśiłu lub tego ostatniego i boru (vid. zeszyt I), lud w krwawym moczu bydło swe ratuje.
- Tablica XIII №100. Lipa (n.t.s.). Kwiat lipowy jak to i wszędzie piją w przeziębieniu dla rozbudzenia potów.
- Tablica XIII №101. Drasion (n.t.s.). Sokiem drasionu zalewa się rany, w których się załęgło robactwo.
- Tablica XIII №102. Bob (n.t.s.). W bieguncie i krwawce u bydła znacharzy odwar z ziarna parę lat wyleżałego, zwykle zadawać radzą. Kwiat bobu przykładany w reumatyzmie, ma rychłą przynosić ulgę.
- Tablica XIV №103. Założnik v. zajcowa kapusta (kapusta zajęcza). Odwar z korzenia tej rośliny trzodzie chlewniej zapadłej na chorobę zw. garlanką (nabrzmienie gruczołów), pić zwykle dają.
- Tablica XIV №104. Guzicznik v. listnik (guziczki). Ziele to w stanie surowym zadają również trzodzie chlewniej od robaków, które w prędkim czasie po zażyciu, razem

- z odchodami wychodzą.
- Tablica XIV №105. Ziele ad trascy (musi mieć właściwą nazwę, lecz ta nie jest mi dotąd znana). Odwar który podobno sprawiać ma wymioty piją przeciw febrze.
- Tablica XV №106. Bylnik v. czarnobyl (bylnik v. bylica). Dla kobiet ciężko rodzących, bylica ma być środkiem bardzo zbawiennym, jak niemniej w razie zatrzymania regularności, odwar z niej pity, odnosi skutek pomyślny.
- Tablica XV №107. Czasnyk poleny (czosnek polny). Przykładany do zbolełych zębów, cierpienie rychło uśmierza.

W zeszycie III będą umieszczone następujące zioła lecznicze:

Durec v. durnopjan
 Kosacz
 Harabina
 Widuk
 Czarwiatocznik
 Bahon
 Melisa
 Rasica v. rasiczka
 Nącznicznik
 Żywokost
 Zaharduszka
 Lubczyki
 Boździerawje
 Miata pietrowa
 Miata prosta v. puchowa
 Szałwieja
 Narcyz (korzeń od febry)
 Krokos
 Ziabra (pewien gatunek mchu)
 Ruta
 Dzięgiel
 Lawenda
 Izaf i wiele innych

Aneks 3

Zdjęcia kart zielnikowych zamieszczonych w zeszycie 1. *Ziół leczniczych...*

W podpisach podano w kolejności: nazwę ludową (w przypadku, gdy Fedorowski dla danego gatunku podał kilka nazw, wybrano tylko jedną), współczesną nazwę polską oraz nazwę naukową.

Tablica I

1) szaleniec – zabieniec babka wodna *Alisma plantago aquatica* L.

Tablica II

- 2) stanaunik kobiecy – gruszyczka okrągłolistna *Pyrola rotundifolia* L.
- 3) stanaunik męzki – pomocnik baldaszkowy *Chimaphila umbellata* (L.) W. Barton
- 4) oborocień – rdest wężownik *Polygonum bistorta* L.
- 5) babok – bobrek trójlistkowy *Menyanthes trifoliata* L.
- 6) drasion – karbieniec pospolity *Lycopus europaeus* L.
- 7) burnelka – główienka pospolita *Prunella vulgaris* L.

Tablica III

- 8) wierednik – chaber driakiewnik *Centaurea scabiosa* L.
9) rannik – świerzbica polna *Knautia arvensis* (L.) Coult.
10) kościan – arnica górską *Arnica montana* L.

Tablica IV

11) zimazielon – przetacznik bobowniczek *Veronica beccabunga* L.

12) krwaunik – krwawnik pospolity *Achillea millefolium* L.

13) czabor – macierzanka zwyczajna *Thymus pulegioides* L.

14) kaziółczyki – ostróżeczka polna *Consolida regalis* S.F.Gray

15) szparnik – babka średnia *Plantago media* L.

16) kluczyki – pierwiosnka lekarska *Primula veris* L.

Tablica V

17) świętojańskie ziele – dziurawiec zwyczajny *Hypericum perforatum* L.

18) spirej – tawuła ożankolistna *Spiraea chamaedrifolia* L.

19) babka – babka większa *Plantago major* L.

20) rozchodnik – bluszcz kurdybanek *Glechoma hederacea* L.

Tablica VI

- 21) pazun polny (na górze) – cieciorka pstra *Coronilla varia* L.
21) pazun leśny (na dole) – traganek szerokolistny *Astragalus glycyphyllos* L.
22) blokot – lulek czarny *Hyoscyamus niger* L.
23) serdecznik – goździk kropkowany *Dianthus deltoides* L.
24) kaniuszyna biała – koniczyna pogięta *Trifolium medium* L.
25) wieres – wrzos zwyczajny *Calluna vulgaris* (L.)Hull

Tablica VII

26) rucwica – komonica zwyczajna *Lotus corniculatus* L.

27) makryca czerwona – kurzyśląd polny *Anagallis arvensis* L.

28) barwinek – barwinek pospolity *Vinca minor* L.

29) dziwanna – dziewanna pospolita *Verbascum nigrum* L.

30) padbieł – podbiał pospolity *Tussilago farfara* L.

31) błednik – ukwap dwupienny *Antennaria dioica* (L.) Gaertner

Tablica VIII

- 32) konopli – konopie siewne *Cannabis sativa* L.
- 33) bratki – fiołek trójbarwny *Viola tricolor* L.
- 34) bór – szarłat zielony *Amaranthus chlorostachys* Willd.
- 35) pałyn – bylica piołun *Artemisia absinthium* L.
- 36) bałotna mietlica – drżączka średnia *Briza media* L.

Tablica IX

- 37) paruszeniec – fiołek Rivina *Viola riviniana* Rchb.
38) hrymotnik – pylenieć pospolity *Berteroa incana* (L.)DC.
39) czartopałoch – ostrożeń polny *Cirsium arvense* (L.)Scop.
40) szanta – serdecznik pospolity *Leonurus cardiaca* L.

Tablica X

41) chmielniczek – koniczyna złocistożółta *Trifolium aureum* Poll.

42) kotki – koniczyna polna *Trifolium arvense* L.

43) rzeszka – pokrzywa żegawka *Urtica urens* L.

44) paparacień – orlica pospolita *Pteridium aquilinum* (L.)Kuhn

Tablica XI

- 45) pieralotnik – przelot pospolity *Anthyllis vulneraria* L.
- 46) bylnik – bylica polna *Artemisia campestris* L.
- 47) urocznik biały – przytulia zwyczajna *Galium mollugo* L.
- 48) urocznik żółty – przytulia właściwa *Galium verum* L.
- 49) husinyje łapki – przywrotnik *Alchemilla* sp.
- 50) padaróżnik – kuklik pospolity *Geum urbanum* L.

Tablica XII

51) cenceleja – glistnik jaskółcze ziele *Chelidonium majus* L.

52) jedreniec – biedrzynek mniejszy *Pimpinella saxifraga* L.

53) ładyszcznik – jaskier wielokwiatowy *Ranunculus polyanthemos* L.

54) srebrnik – pięciornik gęsi *Potentilla anserina* L.

Tablica XIII

55) miesiacznik – wilczomlec obrotny *Euphorbia helioscopia* L.

56) dola – przymiotno ostre *Erigeron acer* L.

57) błaszczycznik – Inica pospolita *Linaria vulgaris* Miller

Tablica XIV

58) pańczosznik – lepnica biała *Silene latifolia* Poir. ssp. *alba* (Miller) Greuter et Burdet

59) mucznik – mącznica lekarska *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Sprengel

60) dzierewianka – pięciornik kurze-ziele *Potentilla erecta* (L.) Rauschel

Aneks 4

Zdjęcia kart zielnikowych zamieszczonych w zeszyte 2. *Ziół leczniczych...*

Tablica I

60) macierduszka – lebiodka pospolita *Origanum vulgare* L.

61) prorwa – gnidosz błotny *Pedicularis palustris* L.

62) makryca biała (z lewej) – gwiazdnica pospolita *Stellaria media* (L.) Vill.

62) makryca biała (z prawej) – przetacznik perski *Veronica* cfr. *persica* Poir.

63) nahatki – nagietek lekarski *Calendula officinalis* L.

Tablica II

64) hardowica – ślaz kędzierzawy *Malva verticillata* var. *crispa* L.

65) czerwono-ziele – krwawnica pospolita *Lythrum salicaria* L.

66) babka – babka większa *Plantago major* L.

Tablica III

67) asina – topola osika *Populus tremula* L.

68) kalina – kalina koralowa *Viburnum opulus* L.

69) ślaz – ślaz zygmarek *Malva alcea* L.

Tablica IV

70) pierestup – przestęp biały *Bryonia alba* L.

71) szależki – śláz drobnokwiatowy *Malva pusilla* Sm.

72) rapiej – łopian pajęczynowaty *Arctium tomentosum* Miller

Tablica V

73) bohawyje kresielka – klinopodium pospolite *Clinopodium vulgare* L.

74) piżma – wrotycz zwyczajny *Tanacetum vulgare* L.

Tablica VI

75) piwonija – piwonia lekarska *Paeonia officinalis* L.

76) dziewiesił – oman wielki *Inula helenium* L.

77) koutunicznik – dziewanna *Verbascum* sp.

Tablica VII

78) nizipierśnica – kukulka krwista *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó

79) koński szczawiej – szczaw tępolistny *Rumex obtusifolius* L.

80) nielaza – janowiec barwierski *Genista tinctoria* L.

Tablica VIII

81) szanta polna – mięta polna *Mentha arvensis* L.

82) jałowiec – jałowiec pospolity *Juniperus communis* L.

83) błaszczycznik – Inica pospolita *Linaria vulgaris* Miller

84) ajer – tatarak zwyczajny *Acorus calamus* L.

85) czeremszyna – trzmielina brodawkowata *Euonymus verrucosus* Scop.

Tablica IX

86) pietruszka – pietruszka zwyczajna *Petroselinum crispum* (Miller) A.W.Hill

87) suchotnik (z lewej) – suchotki polne *Logfia arvensis* (L.) Holub

87) suchotnik (z prawej i pośrodku) – suchotki drobne *Logfia minima* (Sm.) Dum.

88) alszyna – olsza czarna *Alnus glutinosa* (L.) Gaertner

89) czarnicy – borówka czarna *Vaccinium myrtillus* L.

Tablica X

90) morkwa – marchew zwyczajna *Daucus carota* L.

91) razchodnik lesny – fiołek Rivina / leśny *Viola riviniana* Rchb. / *V. reichenbachiana* Jordan

92) dub – dąb szypułkowy *Quercus robur* L.

Tablica XI

93) chmiel – chmiel zwyczajny *Humulus lupulus* L.

94) dziacielina – koniczyna łąkowa *Trifolium pratense* L.

95) czornyje maliny – jeżyna fałdowana *Rubus plicatus* W. et N.

Tablica XII

96) skoczka – rojniczek pospolity *Jovibarba sobolifera* (J. Sims) Opiz

97) barkun – nostryk biały *Melilotus alba* Med.

98) woszy – tasznik pospolity *Capsella bursa-pastoris* (L.) Med.

Tablica XIII

99) wołoszka – chaber bławatek *Centaurea cyanus* L.

100) lipa – lipa *Tilia* sp.

101) drasion – rdest plamisty *Polygonum persicaria* L.

102) bob – bób *Vicia faba* L.

Tablica XIV

103) założnik – rozchodnik purpurowy *Sedum telephium* L.

104) guzicznik – psianka czarna *Solanum nigrum* L.

105) ziele od trascy – ukwap dwupienny *Antennaria dioica* (L.) Gaertner

Tablica XV

106) bylnik – bylica pospolita *Artemisia vulgaris* L.

107) czasnyk poleny – czosnek zielonawy *Allium oleraceum* L.

Aneks 5**Wykaz ludowych i szlacheckich nazw roślin wymienionych w zeszycie 3. Ziół leczniczych...
(zielnik przechowywany w BUW)**

nr okazu	nazwy ludowe	nazwy szlacheckie
106	polenoje (poleno) użowo-zielje	wężownik polny
107	bałatnoje (bałatnio) użowe-zielje	wężownik błotny
108	kapytnik	kopytnik
109	durec (durnopjan od Święcian i Wilejki)	–
110	czaraunik	–
111	nocznicznik, nocznik	–
112	kamwaleja lesowa	konwalia leśna
113	miata pietrowa	mięta pieprzowa
114	szałwieja	szałwia
115	bahon	bagno
116	nicałaza, nicłaza	–
117	dziereza, dzieraza	nicpotem
118	izop	izof
119	marjanko	majeran
120	szlaz aharodny	–
121	malisa	melisa
122	nietupicz	–
123	ziele Najswiyszaj Matki	–
124	mak	–
125	widuk, mak samosiěj	–
126	macaunik	mocownik, podróznik, dzika cykorya
127	buździereuje, boździerâuje	boże drzewko
128	żółtoziele	–
129	mieniuszki	–
130	kalina	–
131	kuracza ślepata	kurza ślepota
132	łotocień (kuracza ślepata – w niektórych miejscowościach powiatu Słonimskiego)	–
133	kupina (pierapielicznik od Słonima)	–
134	ruta	–
135	harabina	jarzębina
136	prorwa	–
137	razmarun	rozmaryn
138	lewenda	ławenda
139	miata puchowa, miata prosta	–
140	kasacz, kasica	kosacz
141	rasica, rasiczka	rosiczka

142	czâmiernik, czemier, czemierycznik	czemierzycza
143	czarwiatocznik	–
144	zywokost	–
145	pinawieja, piniewieja	piwonija
146	narczyz biały	narczyz biały
147	krakos	krokos
148	dziengiel	n. t. s.
149	strops	–
150	pounocznik	–
151	zaharduszka	–
152	lubczyki	–
153-157 brak kart w zielniku		
158	muchamory, muchary	–
159	purchauki	purchawki